

**1-КЛАСС
ҮЧҮН
ТАРБИЯЛЫК
САБАКТАР**

1-класс
(жыл бою 34 саат, 4 саат класс жетекчинин ыктыярындагы саат)

№1 сабак

**АКЫЛСЫЗДЫКТЫН
АРТЫ - ӨКҮНҮЧ**

Максаты:

- акылдуу жана акылсыз адамдын сапаттарын айтып бере алышат;
- жомоктун негизги идеясын түшүнүшөт жана мазмунун баяндап беришет;
- жомоктун негизинде эссе жазып, сүрөт тарта алышат.

Мугалим окуучуларга текстти окууга көрсөтмө берет же өзү көрктүү окуйт!

Жомокту кунт коюп окуп чыккыла!

КОЁН МЕНЕН АРСТАН

Токойдогу жаныбарлар кооз табиятта эркин жүрүштөн коркушчу. Анткени бир арстан аларга ар дайым кол салчу, тузакка түшкөнүн жеп койчу. Ошондуктан бул жайлоо жаныбарлар үчүн кооптуу эле. Бир күнү жаныбарлар ойлонуп-ойлонуп олтуруп, акырында арстанга барып, өздөрүнө тийбөөсүн, анын тамак-ашы үчүн каалаган нерсесин алып келишерин айтышат. Бирок тажрыйбалуу арстан ал жаныбарлардын өзүнө бир тузак курушу мүмкүн экендигин ойлоп, сунушту кабыл кылбайт. Ал: «Мен ырыскымды өзүм иштеп, маңдай тер менен таап жеймин» - дейт.

Жаныбарлар арстанга убадага турабыз деп сөз беришип, акырында көндүрүшүптүр. Келишим боюнча арстандын жеми эч машакатсыз күнүнө ага жеткирилиши керек эле. Жаныбарлар болсо кимисинин арстанга жем болуп барышы керектигин чүчү кулак тартуу аркылуу келишишти. Бир күнү кезек коёнго келет. Муну уккан коён: «Бул нерсе дагы качанга чейин уланат» - деп бакырып, каршы чыгыптыр.

Жаныбарлар коёнду чакырып: «Ушул күнгө чейин сөзүбүзгө туруп, жаныбызды тобокелге салдык. Өжөрлөнүп, бизди да жаман атка калтырба. Азыр тез баргын, арстан сага жинденбесин» - деп аны мажбурлашат. Коён досторунан бир аз мөөнөт берүүсүн суранып, өзүн да, аларды да куткара турган бир план оюна келгенин айтат. Башка жаныбарлар канчалык аракет кылбасын коёндун оюн түшүнө албай коюшат. Коён болсо бир аз кечигип арстандын жанына барат.

Анын кечиккенине кыжырданган арстан ачуусун андан чыгара баштайт. Арстан жаныбарлар менен түзүлгөн келишимдин бузула баштаганын ойлоп турганда, коён акырындык менен ага жакындап калат. Ачууга алдырып, жинденген арстан, коёндун алыстан келгендигин көрөт да, ага жакындап келип: «Пилдердин да быт-чытын чыгарганымды билесиң, алардын жанында сага окшогон коёндор эмне болуп калыптар?!» - деп үнүнүн барынча кыйкырат.

Коён болсо арстанга жалынып, кечирүүсүн суранат да кечиккендигинин себепин айта баштайт:

- Улуу урматтуу мырзам, жолго эрте менен чыккан элем. Өзүм эле эмес, жаныма дагы бир коёнду алып шашылып келе жатканбыз. Бир убакта жолдо башка бир арстан бизге кол салды. Жалынып-жалбардым, бизге тийбе, биз деген падышалардын падышасынын кулдары болобуз – дедим. Ал болсо: «Ким экен ал?! Азыр сени да, аны да майдалап салам» - деди. Мен болсо: «Уруксат бериңиз, акыркы жолу падышамдын жүзүн көрөйүн да, сиз жөнүндө ага да айтайын» - дедим. Ал: «Досунду күрөөгө таштап кетсең гана сага уруксат берем деп айтты. Канчалык жалынып-жалбарганымдын пайдасы болбоду, досумду алып калып, мени жалгыз жөнөттү. Байкуш досум, мага караганда сулуу да, чоңураак да, семизирээк да болчу» деп кошумчалады.

Айтылгандарга ачууланган арстан: «Эгерде айткандарың чын болсо алдыма түшүп, мени ага алып баргын. Анын жазасын берейин. Эгерде сен жалган сүйлөсөң, сенин жазаңды берейин» деп айтты.

Коён болсо курган тузагына арстанды түшүрүү максатында, алдыда кубанып кетип жатат. Ошентип олтуруп алар терең бир кудуктун башына келишет. Коён:

- «Урматтуум, алар экөө тең ушул жерде» - деп кудуктун ичин көрсөтөт. Кудукка жакын келген арстан, коёндун аркага кетенчиктегенин көрүп:

- Эмне үчүн бутуңду артка тарттың, кылчактабай алдыга түш – деп айтты.

Анда коён:

- Коркконумдан титиреп жатканымды көрбөй турасызбы? Колум, бутум өзүмө ээ болбой, жүрөгүм да түшүп калды – деп жооп берет. Арстан болсо коёngo кудукка көз салуусун жана ал арстандын ал жерде бар же жок экендигин билүүсүн буюрат. Коён:

- Мени коюнуңа алсаң гана карай алам – деп айтты. Арстан коёнду көтөрүп, кудукка кароо үчүн ийилгенде, ал жерден бир арстан менен семиз коёнду көрөт. Душманын суудан көргөн арстан коёнду ыргытып жиберип, кудукка бой таштайт. Арстанды тузакка илиндирип, андан кутулган коён аябай сүйүнүп дароо досторунун жанына кайтып, аларга бул жаңылыкты жеткирет. Бардык жаныбарлар кубанычы койнуна батпай сүйүнүп, коёнду куттукташат жана жандарын аман алып калгандыгы үчүн ага ыраазычылык билдиришет.

- 1. Арстан менен коён сыяктуу адамдар турмушта кездешеби?*
- 2. Коён чындап эле амалдуубу же акылдуубу?*
- 3. Арстан сыяктуу алкымынын айынан өзүн курмандыкка чалган адамдар жөнүндө эмне айта аласыңар?*

***Жомоктун негизинде сүрөт тартып,
кайсыл учурду тартканыңар
жөнүндө сүйлөп бергиле.***

Төмөндөгүдөй темалардан бирөөнү тандап эссе жазгыла:

- **"Ачуу душман - акыл дос";**
- **"Бирөөгө жамандык жасасаң өзүңө кайтат";**
- **"Асманга түкүрсөң, бетиңе чачырайт".**

№2 сабак

ЭРКИНДИК - ЭЧ НЕРСЕГЕ АЛМАШКЫС БАЙЛЫК

Максаты:

- эркиндиктин баалуулугун түшүнүшөт;
- өздөрүнүн жүрүш-турушу менен башка бирөөлөргө өрнөк болууну үйрөнүшөт;
- табиятка аяр мамиле жасоону билишет;
- жомоктун негизинде эссе жазып, сүрөт тарта алышат.

Окуучулар төмөндөгү сөздөрдү катыштырып текст түзүшөт. Жазган тексттерин окуп беришет.

Жомоктун эмне жөнүндө болорун божомолдошот.

Ачкыч сөздөр: *тоту куш, капас, соодагер, белек, амалкөйлүк, соодасатык.*

Мугалим окуучуларга текстти тыным менен окууга көрсөтмө берет же өзү көрктүү окуйт!

Жомокту ар бир тынымын кунт коюп окуп чыккыла!

СООДАГЕР МЕНЕН ТОТУКУШ

Биринчи тыным

Бир бай соодагердин аябай кооз тотукушу болуптур. Кайран тотукуштун капастагы жашоосу аны дайыма капаландырчу. Соодагер бир күнү Индияга сапарга чыга турган болуп калат. Кетерде бардык досторунан, кызматкерлеринен кандай белек алгысы келгендиктерин сурайт. Ар бири белектин атын айтып, ага жакшы тилектерди да каалашат. Кезек тотукушка келет. Жоомарт соодагер:

- Айтчы, сага эмне алып келейин? – дейт.

Тотукуш:

- Ал жактагы тотукуштарга абалымды түшүндүрүп, камалып жатканымды билдир. Аларга менен салам айт. Мындан сырткары мен бул оор абалда камалып жатканымда алардын бак-дарактарда, аска-зоолордо эркин, бактылуу жашап жаткандыгынын туура же туура эмес экендигин да сура жана алардан жардам күтүп жаткандыгымды да айт – дептир. Соодагер Индиядагы тоту куштарга мунун баарын айтаарына сөз берип жолго чыгыптыр.

1. Тотукуш эмне үчүн белек сураган жок?

2. Эмне үчүн ал башка тотукуштарга өзүнүн абалы тууралуу айтууну өтүндү?

3. Окуя мындан ары кандай өнүгүшү мүмкүн?

Экинчи тыным

Бир нече ай жол жүрүп олтуруп, Индияга барган соодагер дарактардын башынан бир канча тотукушту көрөт. Атын тизгиндеп, аларга жакын келип, өзүнүн тоту кушунун айткандарын айтат.

Тотукуштардын бири заматта титиреп, жерге кулап түшөт да, мүрт кетет. Соодагер байкуш бир жандын өлүмүнө себепкер болгондугуна аябай өкүнүп, кылган ишине бушайман болот. Ал: «Балким, менин тотукушумдун бир тууганы болуп жүрбөсүн» - деп ойлойт.

Соодагер Индиядагы соода-сатыгын бүтүрүп, өз өлкөсүнө кайра келет. Алып келген белектерин ар бирине таркатып берет. Ушул учурда тотукуш соодагерден өзүнө тиешелүү эмнелерди уккандыгын, көргөндүгүн сурайт. Соодагер кылган ишине аябай өкүнүп жаткандыгын жана окуянын чоо-жайын баяндагысы келбегендигин айтат. Ал ансайын тотукуштун чыдамы кетет.

Акыры соодагер:

-Айткандарыңдын бардыгын ал жактагы тотукуштарга айтып бердим. Өкүнүчтүүсү мен айтып жатканда бир тотукуш жерге кулап түшүп жан берди. Анын өлүмүнө мен себепчи болуп калдым – деп кайгырганын билдирет.

Муну укканда соодагердин тотукушу да титирей баштап, бир оокумда жерге кулап түшүп жан берет. Сүйкүмдүү кушунан айрылган соодагер кылган ишине дагы өкүнөт.

1. Тотукуштардын бири эмне үчүн жерге жыгылып, мурт кетти деп ойлойсуңар?

2. Эмне үчүн соодагердин тотукушу да жерге кулап жан берди? Окуялардан эмнени түшүндүңөр?

3. Окуя мындан ары кандай өнүгүшү мүмкүн?

3-тыным

Аргасыз капастагы кушту алып чыгып бир жерге коёт. Бир убакта тотукушка кайрадан жан кирип, силкинип-силкинип алат да бир талдын бутагына барып конот. Болгон окуяларга таң калган соодагер тотукуштан:

- Айтчы, болуп өткөн окуялардын эч бирине түшүнө албадым. Сенин амалкөйлүгүңдөн Индиядагы тотукуш да өлүмгө дуушар болду – деп ачууланат.

Тоту куш болсо соодагерге буларды айтат:

- Индиядагы тотукуш өлгөн жок. Ал кылган иши менен мага насаат айтты. Башкача айтканда жол көрсөттү. «Эгерде капастан кутулуп чыккың келсе, менин кылгандарымды кайтала» - деди.

Соодагер болсо айтылгандарды угуп, акыйкатты түшүнөт да, өзү менен коштошуп учуп бараткан куштан өзүнө тиешелүү сабак алып олтуруп калды.

Жомоктун кандай тарбиялык таасири бар? Силер кандай таасир алдыңар?

№3 сабак

САБЫРСЫЗДЫКТЫН КЕСЕПЕТИ

Максаты:

- сабырдуулукка үйрөнүшөт;
- ачуусун басуунун арты жакшылык экенин билишет;
- сабырсыздыктын акыбети жакын адамы менен араздашууга алып келерин, анын таарынычын жазуу кыйын болорун түшүнөт;
- жомоктун негизинде эссе жазып, сүрөт тарта алышат.

Мугалим окуучуларды эки-экиден жуптап, текстти окууга көрсөтмө берет!

**Текстти өз алдыңарча окуп,
анан шеригиңерге мазмунун
айтып бергиле!**

ДҮКӨНЧҮ МЕНЕН ТОТУ КУШ

Бир дүкөнчүнүн үнү кооз, так сүйлөгөн, жашыл түстөгү тотукушу болуптур. Ал тотукуш күн бою дүкөндө туруп, келген сатып алуучулар менен сүйлөшүп, тамашалашчу. Ал адамдар менен да так, туура сүйлөшө алчу. Бир күнү дүкөнчүнүн зарыл иштери чыгып калып, үйүнө кетет. Тотукуш бир ал жакка, бир бул жакка учуп ойноп олтуруп, чоң май куюлган идишти ордунан кулатып жиберет. Дүкөнчү кайтып келсе, дүкөндүн ичиндеги буюмдардын баары чачылып, жерге болсо төгүлгөн май жайылып кетиптир. Эч нерсени байкабай кирген дүкөнчүнүн да кийимдери май болот. Тотукуштун кылган ишине ачууланган дүкөндүн ээси, жакындап келип куштун башына чаап жиберет. Тотукуш болсо ээсинин урганына аябай капа болот. Эч тынымсыз сайраган тотукуш бир да үн чыгарбай бурчка барып олтуруп алат.

Арадан бир канча убакыт өткөндөн кийин тоту куштун башындагы түктөр түшө баштайт. Аны көргөн дүкөндүн ээси: «Анын башын ургуча менин колум сынсачы!» - деп өзүн өзү тилдей баштайт. Тотукуш тилден да калат. Анын тилге келүүсү үчүн дүкөнчү кедей-кембагалдарга, жетим-жесирлерге көптөгөн садагаларды таратат. Арадан үч күн, үч түн өтөт. Тотукушта эч үн жок. Дүкөнчү бир тараптан үмүтсүздүккө түшүп, экинчи тараптан болсо «балким сүйлөп калаар» - деген ойдо ар кандай тамашаларды айтып жатты. Так ошол мезгилде көчөдөн башында бир тал чачы жок адам өтүп калат. Тоту куш ошол замат жанданып ага карай:

- Эй таз киши, токтой турчу! Сен да май куюлган идишти кулатып жибердиңби? – деп сурайт.

Аны уккан эл боору эзилгенче күлүшөт. Себеби тоту куш ал кишини да майды төгүп коюп, кожоюну чаап жибергендиктен башындагы чачтары түшүп калган го – деген ойдо болот.

1. Тотукуш ээсине эмне үчүн таарынды?

2. Тотукуш эмне үчүн сүйлөбөй койду?

2. Тотукуштун жолдон өтүп бараткан таз кишиге кайрылганына эл эмне үчүн күлдү?

*Жомоктун негизинде сүрөт тартып,
кайсыл учурду тартканыңар
жөнүндө сүйлөп бергиле.*

№4 сабак

ӨЗҮМЧҮЛДҮК, АЧКӨЗДҮК ЖАНА АМАЛКӨЙЛҮК

Максаты:

- ачкөздүк, өзүмчүлдүк сапаттар жөнүндө түшүнүккө ээ болушат;
- амалкөйлүктүн пайдасын билишет;
- адилеттүүлүк жөнүндө түшүнүккө ээ болушат;
- жомоктон турмуштук сабак ала алышат;
- жомоктун негизинде эссе жазып, сүрөт тарта алышат.

Мугалим текстти окууга көрсөтмө берет!

**Жомокту кунт коюп окуп
чыккыла!**

АРСТАНДЫН ҮЛҮШҮ

Күндөрдүн биринде арстан, карышкыр жана түлкү үчөө биргеликте аң уулаганы токойго жол алышат. Аң уулоодо бири-бирине жардам беришерин айтып сөз бекитишет.

Эркек арстан болсо карышкыр жана түлкү менен ууга чыкканына намыстанса да, аргасыз аларга кошулууга мажбур болот. Алар тоодон-тоого ашып олтуруп, акырында бир топоз, бир эчки жана бир семиз коён уулашат. Тапкан табылгаларын токойду көздөй алып жөнөшөт.

Токойго келишип, карышкыр менен түлкү падыша арстандын табылганы үчөөнө бирдей кылып бөлүштүрүүсүн күтүп турушту. Аны байкап калган арстан аларды бир аз ойлонтоюн дейт да карышкырга:

- Эй карышкыр, келип буларды бөлүштүр – деп айтат.

Карышкыр:

- Урматтуум, топоз сиздин үлүшүңүз болсун. Себеби сиз да чоңсуз ал да чоң. Эчки болсо мага тийсин. Ал орточо бир үлүш болуп саналат да. Ал эми түлкү болсо коёнду алсын – деп айтат.

Карышкырдын сөзү бүтө электе арстан ачуусу менен кыйкырып, ызатын билбеген карышкырды эзгилеп салат. Арстан бул жолу түлкүгө кайрылып:

- Кана буларды тегиз кылып сен бөлүштүр – дейт.

Түлкү арстандын астында башын ийип буларды айтат:

- Эй улуу урматтуу падышам! Бул семиз топоз сенин эрте мененки тамагың, эчки болсо түшкү, а коён болсо кечки тамагың болсун – деп айтат.

Аны уккан арстан:

- Азаматсың, аябай адилеттүү бөлүштүрдүң. Сен мындай бөлүштүрүүнү кайдан үйрөндүң? – деп сурайт.

Түлкү:

- Падышам, муну бир канча мүнөт мурун майдаланган карышкырдын абалынан үйрөндүм – деп айтат. Муну уккан арстан түлкүнүн акылмандуулугуна таң калып, үлүшүнүн бир бөлүгүн ага берет.

- 1. "Үлүш" деген эмне?**
- 2. Карышкыр чындап эле адилетсиз бөлүштүрдүбү?**
- 3. Түлкүнүн бөлүштүрүүсүн адилеттүү деп ойлойсуңарбы?**
- 4. Амалкөй адамга кандай мүнөздөмө бере аласыңар?**
- 5. Ушул жомоктогу карышкыр, түлкү, арстан сыяктуулар турмушта кездешеби?**
- 6. Өзүмчүлдүк сапат жакшыбы же жаманбы?**

*Жомоктон алган таасириңер
жөнүндө эссе жазгыла!*

*Жомоктун негизинде сүрөт тартып,
кайсыл учурду тартканыңар
жөнүндө сүйлөп бергиле.*

№5 сабак

АЛДЫН АЛА БОЖОМОЛДООНУН ЗЫЯНЫ

Максаты:

- алдын ала божомолдоонун зыяны тууралуу билишет;
- тактыкка, ишенимдүү сүйлөөгө аракеттенишет;
- тамсилден турмуштук сабак ала алышат;
- тамсилдин негизинде эссе жазып, сүрөт тарта алышат.

Мугалим текстти окууга көрсөтмө берет!

Тамсилди түшүнүп окуп
чыккыла!

ДҮЛӨЙДҮН ООРУЛУУ КОШУНАСЫН СУРАГАНЫ

Көптү көргөн, турмуштук тажрыйбасы мол бир киши дүлөйгө кошунасынын ооруп жатканын айтат да анын абалын сурап коюу керек экендигин түшүндүрөт. Дүлөй:

- Менин кулагым укпайт да, эгер ал бир нерсени сурап калса кандай кылам? Катуу ооруп жаткан болсо үнү да жакшы чыкпайт. Эмненин сүйлөгөнүн таптакыр түшүнбөйм да.

Дүлөй акыры ойлонуп олтуруп бара турган болот. Жолдо баратып өзүнчө минтип ойлонот.

- Кандайсың кыйынчылыктарды тарткан досум – десем – ал: - жакшы же болбосо кудайга шүгүр деп айтат. Андан кийин: - Кандай тамак жеп жатасың – деп сурайм, ал шорпо деп айтат. Мен болсо «аш болсун» деп айтам. Андан кийин: - Кайсыл дарыгер карап жатат – деп сурайм. Ал бирөөнүн атын атайт. Мен: - Анын колу жеңил, колу дарт көрбөсүн – деп айтам.

Дүлөй мына ушундай ойлор менен оорулуу адамдын абалын суроо үчүн анын үйүнө келет. Келер замат даярдап койгон суроолорун жаадырып бере баштайт:

- Досум кандайсың?

- Өлүп калат окшойм.

- Аа кудайга миң ирет шүгүр.

Муну уккан оорулуунун маанайы чөгүп, кыжыры келе түшөт. Дүлөй:

- Кандай тамак жеп жатасың? – деп сурайт.

Оорулуу ачууланып:

- Уу ичип жатам, уу!

Дүлөй аны укпай:

- Аш болсун, досум аш болсун! – деп кийинки суроосуна өтөт.

- Сени кайсы дарыгер карап жатат?

- Азрейил жан алгыч карап жатат! Сага эмне? Тез кет!

- Анын колу аябай жеңил, тез эле дартка даба таап берет – деп айтат.

Оорулуу буларды угуп аябай ачууланып, маанайы чөгөт. Дүлөй болсо досунун абалын сураганына кубанып жолго чыгат.

1. Дүлөй менен оорулуу сыяктуулар турмушта кездешеби?

2. Эмне үчүн абалын сурап кирген кошунасына оорулуунун кыжыры келди?

3. Эмне үчүн дүлөйдүн алдын ала божомолдогону туура келбей калды?

4. Тамсилден кандай турмуштук таасир алдыңар?

Жомоктон алган таасириңер жөнүндө эссе жазгыла!

№6 сабак

АКЫЛДУУЛУК ЖАНА БААМЧЫЛДЫК

Максаты:

- баамчыл болууга үйрөнүшөт;
- матариалдык байлыктан руханий байлык жогору турарын билишет;
- жомоктон турмуштук сабак ала алышат;
- жомоктун негизинде эссе жазып, сүрөт тарта алышат.

Мугалим текстти окууга көрсөтмө берет!

**Жомокту түшүнүп окуп
чыккыла!**

ЦЫИКАН МЕНЕН ФИЛОСОФ

Чөлдө жашаган бир дыйкан төөсүнө эки капты артып алып жолго чыгат. Ал төөсүнүн эки жагына бирден капты куржун сыяктуу артып, үстүнө өзү олтуруп келе жатып бир философко жолугуп калат. Алар экөө маектешип, философ дыйкандан эмне жумуш кылгандыгын, кайсыл жерден экендигин сурайт:

Философ:

- Бул төөөңдүн үстүндөгү каптарда эмне бар? – деп сурайт.
- Биринде буудай, биринде кум бар. Башкача айтканда адам жей турган эч нерсе жок – деп жооп берет. Философ боору эзиле күлөт да:
- Эмне үчүн төөңө кум жүктөп алгансың? – дейт. Дыйкан:
- Каптын биринде буудай болгондугу үчүн бир тарапка ооп кетпесин деп бирине кум толтурдум – деп айтат.

Филсоф дыйканды теңине албаган таризде:

- Бир аз акылыңды иштеткениңде буудайдын жарымын бир капка жарымын экинчи капка салаар элең. Ошондо төөнүн жүгү жеңил болор эле – деп айтат.

Мындай акылды эч ойлобогон дыйкан философтун акылына тан берип ыраазычылык билдирет.

Бирок бир нерсеге эч түшүнө албайт. Мындай акылдуу, зээндүү адам эмне үчүн ээн чөлдө жалгыз жүрөт. Философко боору ооруган дыйкан аны төөсүнө мингизип, ар түрдүү суроолорду бере баштайт. Ал:

- Эй досум, өзүң тууралуу бир аз маалымат бер. Ушунчалык акылдуу болуп туруп, бул жерлерде эмне кылып жүрөсүң?

Философ:

- Менин сырткы келбетиме карап баа бербе. Ал дагы бул дагы эмесмин. Мен элден чыккан жөнөкөй эле бир адаммын – дептир. Дыйкан:

- Канча төөң, канча өгүзүң бар? – деп сурайт. Философ:

- Ал жагына өтпөй эле кой. Төөм да өгүзүм да жок – деп айтат. Дыйкан:

- Анда дүкөнүң же башка нерсең барбы? – деп сурайт.

- Кайдагы дүкөн, кайдагы жер, байлык – деп жооп берет. Дыйкан:

- Анда акчаңды сурайын. Сендей акылдуу адам дүйнөдөгү эң эле жөнөкөй нерселерди да алтынга айландырууга кудуретиң жетсе керек – деп айтат.

Философ:

- Менин бар дүйнөмдү чогултуп келсе бир күндүк тамагыма да жетпейт. Мен ач-жылаңач болуп туруп, ким бир сындырым нан берсе ошого барам. Билимден жана өнөрдөн башка эч нерсени баалуу деп санабайм – дейт.

Муну уккан Дыйкан философко иштеп акча табуу тууралуу насааттарды айтат.

- 1. Философ менен дыйкан эмне жөнүндө сүйлөштү?*
- 2. Дыйкандын философко айткан акылы туурабы?*
- 3. Экөөнүн кимиси туура ой айтты?*
- 4. Жомоктон кандай турмуштук таасир алдыңар?*

Жомоктон алган таасириңер жөнүндө эссе жазгыла!

Жомоктун негизинде сүрөт тартып, кайсыл учурду тартканыңар жөнүндө сүйлөп бергиле.

№7 сабак

МЕНМЕНСИНҮҮ, МАКТАНЧААКТЫК

Максаты:

- менменсинүү жаман адат экендигин билишет;
- мактанчаактык жаман адат экендигин түшүнүшөт;
- жомоктон турмуштук сабак ала алышат;
- жомоктун негизинде эссе жаза алышат.

Мугалим текстти окууга көрсөтмө берет!

**Жомокту түшүнүп окуп
чыккыла!**

ЧЫЧКАН МЕНЕН ТӨӨ

Кичинекей чычкан чоң төөнүн тизгинин колуна алып, арбыштуу басып баратты. Төө болсо оор бысырыктуулугуна салып акырын баратканда чычкан:

- Мен аябай эр жүрөкмүн! – деп мактанып калат. Чычкандын бул абалын байкап калган төө ага бир сабак бергиси келет. Бир канча убакыттан соң алдынан пил да кечип өтө алгыс чоң дарыя чыгат. Чычкан дарыянын жээгинде таң калып туруп калат. Аны көргөн төө:

- Эй тоодо, чөлдө мага дос болгон чычкан, эмнеге токтоп калдың? Эмнеге коркуп кеттиң? Эр жүрөк эмес белең, сууга кирип жол башта! Антип жолдун ортосунда токтобо! – деп айтат.

Чычкан:

- Бул суу аябай көп жана терең. Эй досум, сууга чөгүп кетиштен коруп турам – дейт.

Төө:

- Токточу, суу канчалык экен көрөйүн – деп сууга бутун салат да, аркага кылчактап, чычканга:

- Карачы, суу тизеден эле экен. Эмнеден коркуп жатасың? – деп айтат.

Чычкан:

- Эй төө, сага кумурскадай көрүнгөн нерсе, бизге ажыдаардай көрүнөт. Экөөбүздүн тизебизде айырма бар. Суу сенин тизеңе чейин болгону менен мени көмүп калат – дептир.

Төө чычкандын сыйын билип жүрүүсү жана мындан сабак алуусу үчүн:

- Анда экинчи менменсинип, өзүңчө чоң көрүнбө. Сен өзүң менен тең чычкандарга теңел. Төөлөр менен боюңду өлчөшпө – дейт.

Чычкан кылган ишинен уялып, тообо келтирип, төөгө:

- Мени да бул суудан өткөрүп кой – деп жалбарат. Төө чычканга боору ооруп:

- Кана секирип өркөчүмө олтур. Сени аркы өйүзгө өткөрөйүн. Бул суудан өткөрүү менин милдетим. Сендейлердин канчасын өткөрдүм – деп чычканды аркы өйүзгө өткөрүп коюптур.

- 1. Чычкан менен төөнүн окуясынан кандай сабак алдыңар?**
- 2. Чычкан сыяктуу адамдарды турмушта кездештирүүгө болобу? Мисал келтиргиле.**

**Жомоктон алган таасириңер
жөнүндө эссе жазгыла!**

№8 сабак

ТИЛ БИЛСЕҢ – ДИЛ БИЛЕСИҢ

Максаты:

- тил билүүнүн пайдалары жөнүндө түшүнүк алышат;
- башка улуттун тилин түшүнбөөнүн кесепеттерин билишет;
- жомоктон турмуштук сабак ала алышат;
- жомоктун негизинде эссе жаза алышат.

Мугалим текстти окууга көрсөтмө берет!

Жүзүм жөнүндө текст жазгыла!

**Жомокту түшүнүп окуп
чыккыла!**

ЖҮЗҮМ ЖАҢЖАЛЫ

Бир бай чогуу жүргөн ирандык, румыниялык, араб жана түрккө белгилүү бир өлчөмдө акча берип: «каалаганыңарды сатып алгыла» - деп кайрымдуулук көрсөтүптүр. Анда ирандык:

- Бул акчага **engur** аламын – дептир.

Араб ага каршы чыгып:

- Ой куу десе, мен **engur** алышты каалабайм. Мен **ineb** аламын – дейт.

Үчүнчү киши болгон түрк экөөнүн тең оюн кубаттабайт. Тескерисинче:

- Мен **engur** дагы, **ineb** дагы албайм. Мен **жүзүм** алам – деп айтат.

Болуп өткөндөргө көз салып олтурган румыниялык:

- Койгулачы аларды. Менин **istafil** алгым келип жатат. Бул акчага да **istafil** алам – деп бакырат.

Ар бири өзүнүн жактырган нерселерин алыш үчүн бири-бирине бакырып, уруша башташат. Ал гана эмес ошол жерде мушташа да кетишет. Бир убакта ал жерден өтүп бараткан бир акылман киши аларды көрүп, ажыратууга аракеттенет.

Ирандык:

- Бизге берилген акчага **engur** алабыз – деп айтат.

Араб болсо:

- **ineb** алабыз – дейт.

Түрк:

- Мен **жүзүм** алалы – дедим эле деп бакырса румыниялык:

- Бир гана **istafil** алабыз – деп айтат.

Акылман бул төртөөнүн каалоолорун уккандан кийин күлөт. Себеби алар төрт тилде сүйлөшкөндүктөн төрт түрдүү нерсени айткандай болушат. Негизи бары «жүзүмдү» өз тилдеринде айтып жатышкан. Акылман аларга:

- Унчукпай мени угуп тургула! Бул акчага ар бириңдин каалоолоруңарды алып келем – деп айтат. Анан барып ал акчага жүзүм сатып алып, төртөөнө таратып берет. Ушуну менен түшүнүксүз маселе да чечилип калат.

1. Тил билсең - дил билесиң дегенди кандай түшүндүңөр?

2. Тил билүүнүн кандай артыкчылыгы бар экен?

3. Үч башка элдин адамынын жаңжалына эмне себеп болду?

№9 сабак

ӨЗ НАПСИСИ МЕНЕН КҮРӨШҮҮНҮН ПАЙДАСЫ

Максаты:

- эң күчтүү адам өз напсисин тыя билген адам экендигин билишет;
- өз напсиси менен күрөшүүнү үйрөнүшөт;
- жомоктон турмуштук сабак ала алышат;
- жомоктун негизинде эссе жаза алышат.

Мугалим текстти окууга көрсөтмө берет!

**Жомокту түшүнүп окуп
чыккыла!**

ПИЛДИН БАЛАСЫ

Күндөрдүн биринде индиялык бир акылман жолоочулардын кербенине жолугуп калат. Жолоочулардын үстү-башы чаң, чаалыккан, жегенге азыктары да калбаптыр. Бир канча күндөн бери ачка, чарчап бараткан бул адамдардын абалын көргөн акылман жолдо учураган пилдин баласын жебөөсүн суранып, аларга:

- Эй калайык! Ачка экениңерди билемин. Ачкалыктан кандай кордук көргөнүңөрдү да. Бирок, азыр бара турган жериңерден пилдин балдарын көрсөңөр, уулабагыла, аларды жебегиле. Көңүлүңөр күчсүз бирок, семиз пилдин балдарын каалашы мүмкүн. Бирок, ушуну да унутпагыла! Мурундарынан от чыгарып, түтүн түтөткөн энелери капаста. Муну билген болсо кийин силерди аябай өкүндүрүшү мүмкүн – дейт.

Акылман кайра-кайра өтө ачка калган убакта да пилдин балдарына тийбей, анын ордуна чөп, жалбырак жеп турууларын айтып, эскертет. Жол

болсо аябай кыйын жана узак экен. Жолоочулар ачка калып, жегенге бир нерсе издей башташат. Бир убакта кокусунан жолдон жаңы туулган пилдин баласын көрүп калышат. Алар ачка калган карышкыр сыяктуу пилдин баласын кармап, жеп салышат. Бир жолоочу акылмандын айтканын эстеп, бир балакетке учурабайын деп пилдин этин жебей, жолдошторуна да эскертет.

Пилдин баласын жеп курсагы тойгон жолоочулар бир убакта уйкуга киришет. Эт жебеген жолоочу болсо койчу сымал алардын башына олтуруп, күтө баштайт. Ошол мезгилде өзүн кармап албаган бир пилдин аларды көздөй келатканын байкайт. Пил жакындап келет да эт жебеген жолоочунун оозун үч жолу жыттап көрөт. Эч кандай жыт сезбейт. Бир канча убакыт ошол жерди айланган эне пил ага эч кандай зыян тийгизбейт.

Бир убакта баласынын этин отко кактап жеген жолоочулардын жанына барып, алардын да ооздорун жыттап көрөт. Баласынын жытын тапкан эне пил алардын баарын жер менен жексен кылат.

- 1. Адамдар эмне үчүн акылмандын кеңешин угушкан жок?*
- 2. Аман калган адам эмне үчүн пилдин баласын жебей койду?*
- 3. Өз напсисин кантип тыюуга болот?*

*Жомоктун негизинде сүрөт тартып,
кайсыл учурду тартканыңар
жөнүндө сүйлөп бергиле.*

№10 сабак

БАРГА КАНИЕТ КЫЛУУ

Максаты:

- барга каниет кылууга үйрөнүшөт;
- жомоктон турмуштук сабак ала алышат;
- жомоктун негизинде эссе жаза алышат.

Мугалим текстти окууга көрсөтмө берет!

**Жомокту түшүнүп окуп
чыккыла!**

СУУЧУНУН ЭШЕГИ

Улгайган бир суу саткычтын өтө арык эшеги болуптур. Байкуш адам ар бир үйгө кирип суу сатып олтуруп күн өткөрчү экен. Ошондуктан эшегине жеткидей жем, саман ала алчу эмес. Падышанын ат багуучусу эшектин абалын көрүп боору ооруйт да, досуна:

- Бул жаныбардын абалына карачы! – деп ачууланыптыр. Анда ээси:

- Эй досум! Өзүмдүн курсагымды араң тойгузуп жатам. Эшекке кайдан артсын – дейт.

Досу:

- Бул эшегинди бир канча күнгө мага бер. Мен падышанын ат сарайынан тойгузуп, күчкө толтуруп берем – дейт.

Ээси эшегин берет. Досу аны алып барып сарайга байлап коёт. Байкуш эшек жанындагы курсагы ток, акыры толо, семиз араб аттарына суктанат. Саман, чөп, арпа ж.б. менен багылган мындай аттарды көргөн эшек, өзүнүн абалына өксүп:

- Эй жараткан! Бул аттардын жашоосундай жашоону, тынчтыкты неге мага бербедиң? Жонумдагы аарчылган жорумдун оорусуна чыдай албай жатам. Курсагым да ачкан. А булар болсо кеңиричилик, токчулук заманда жашап жатышат.

Эшек өзүнчө ушуларды ойлонуп жүргөн күндөрдүн биринде «согуш башталды» деген үндөр угулуп калат. Араб аттарынын ар бири токулуп, даярдалат да согушка аттанат. Эшек чоң сарайда өзү жалгыз чөп жеп жүргөн учурда араб аттары согуш майданында душманга каршы күрөшүп жатышкан.

Душмандардын окторунан, жааларынан жарадар болгон аттар оор абалда сарайга алынып келинет. Буттары байланган аттардын денелериндеги октор чыгарылып, кылыч, найза тийген жерлери да дарыланат.

Эшек аттардын бул абалын көрүп туруп:

- Эй жараткан! Ачкалыгыма жана кембагалдыгыма ыраазымын. Сенден бир гана суранычым мага мындай милдетти жүктөбө. Согуштун кыйынчылыктарына дуушар кылба. Көп тамак да, ооруткан октун, жаанын жараатын да каалабайм – деп дуба кылып, шүгүр келтирет.

1. Эшек аттарга эмне үчүн суктанды?
2. Эшектин ою эмне үчүн өзгөрдү?
3. Бул жомоктун адамдардын жашоосуна кандай тиешеси бар?

**Жомоктун негизинде сүрөт тартып,
кайсыл учурду тартканыңар
жөнүндө сүйлөп бергиле.**

**Жомоктон алган таасириңер
жөнүндө эссе жазгыла!**

№11 сабак АҢКОЛУКТУН КЕСЕПЕТИ

Максаты:

- аңкоолук жөнүндө түшүнүккө ээ болушат;
- жомоктон турмуштук сабак ала алышат;
- жомоктун негизинде эссе жаза алышат.

Аңкоолук...

Кыскача текст жазгыла!

Мугалим текстти окууга көрсөтмө берет!

**Жомокту түшүнүп окуп
чыккыла!**

ЭШЕК МЕНЕН ТҮЛКҮ

Күндөрдүн биринде токойдо жашаган жолборс менен пил уруша кетишет. Алардын жаңжалы күчөп олтуруп, акырында жолборс оор жаракат алат. Байкуш жарадар жолборс ийининде канга боёлуп, ачка жатып калат.

Жолборстун ууга чыкпай калганына кешиктеш болгон көп жаныбарлар капа болушту. Алардын бул абалы жолборсту жандандырды. Жолборс ошол замат түлкүнү чакырып, өзү үчүн да, башка жаныбарлар үчүн да азык табууга тапшырма берди. Жолборс түлкүгө:

- Барып бир өгүзбү же эшектиби таап бул жерге алып кел. Менин дагы силердин дагы курсагыңар тойсун – дейт.

Түлкү буйрукту аткаруу үчүн камданат. Жүрүп олтуруп жайлоодо жүргөн арык бир эшекке жолугат. Аябай жакшы салам берет да жакын келип:

- Бул кумсарган жайлоодо, ташы, топурагы чыккан адырда эмне кылып жатасың? – деп сурайт.

- Кээде кайгырам, кээде болсо жараткандын мага берген ырыскысына шүгүр кылам – деп жооп берет эшек.

Түлкү эшекти жолборстун ийинине алпаруу үчүн ар түрдүү амалдарды айта баштайт. Антпесе анын алы эшекке жетмек эмес. Эшекке дагы да мол тамак табууга аракет кылуусун айтат.

Эшек болсо өзүнө берилген ырыскыга ыраазы экендигин, ар дайым сабыр кылууга үйрөнгөндүгүн айтат.

Түлкү эшекке жашыл белестерден, суулуу чөптөр жөнүндө айта берет:

- Ал жашыл белесте оттогон айбанаттар кандай бактылуу. Чөптүн көптүгүнөн ал жерде төөлөр да көрүнбөйт. Сен ушул жерде жүрө берсең бир күнү ачкалыктан өлүп каласың – деп апырта сүйлөп, эшектин эсин эки кылат.

А бирок эшек түлкүгө:

- Андай болсо сен неге мынча арык жана көзгө жагымсызсың? – деп айтуунун ордуна ага ишенип артынан жөнөйт.

Түлкү алдап олтуруп аны жолборстун ийинине жакын алып барат. Узактан эшекти көргөн жолборс заматта ырылдай баштайт, себеби жолборстун кыймылдай турган алы жок эле. Жолборстун үнүн уккан эшек ошол замат качып жөнөйт.

Түлкү жолборско келип:

- Эй падышам, эмне үчүн эшектин жакын келишин күтпөдүңүз? – деп сурайт.

- Өзүмдү мурдагыдай элестетип жиберипмин. Ачкалыктан, алсыздыктан сабырым да калбады – дейт.

Жолборс түлкүгө келип, кайрадан эшекти алдап ийинине алып келүүсүн буюрат. Түлкү болсо жолборско шашылбоосун айтат. Бул жолу жолборс уктамыш болуп, аны оңой эле колго түшүрөм деп убада берет. Түлкү кайра эшектин жанына барат. Түлкүнү көргөн эшек:

- Сендей достон узак болуу абзел. Мен сага эмне жамандык кылдым эле. Мени ээрчитип алып барып, жолборстун оозуна салым бермек болдуң – деп айтат.

- Эй досум, сенин көзүңө көрүнгөн жолборс эмес. Ал бир сыйкыр болчу. Мен сенден кичинекеймин мага эчтеке болгон жок го. Мындай жайлоодо сыйкыр болбосо жашыл бойдон турат беле? Башка жаныбарлар келип бул жерге отурукташпасын деп ушинтип чочутуп турат – дейт куу түлкү.

Эшек:

- Бул жерден жогол. Менин өмүрүмдү кыйганга аз калдың – деп ачуулана баштайт. Бирок түлкүнүн амалы аны жибитип, кайра ээрчип жөнөйт. Бул жолу эшек жолборско аябай жакындайт. Жолборс ошол замат эшекти кармап, тамагынан алат. Бир аздан кийин эски күчүнө толгон жолборс суу ичкени кетет. Амалкөй түлкү болсо эшектин жүрөгүн, боорун жеп коёт. Суудан кайткан жолборс келип жүрөк менен боорду таппай калат. Аны түлкүдөн сураганда куу түлкү:

- Андай коркууну, качууну башынан өткөргөн эшектин жүрөгү менен боору болгондо экинчи жолу бул жерге келбейт эле да – дептир.

- 1. Эшек түлкүгө эмне үчүн эки жолу алданды?**
- 2. Түлкү сыяктуу куу, эшек сыяктуу аңкоо адамдар турмушта кездешеби??**
- 3. Жолборсту да аңкоо деп айтууга болобу?**
- 4. Амалкөйлүк жакшы сапатпы?**

**Жомоктун негизинде сүрөт тартып,
кайсыл учурду тартканыңар
жөнүндө сүйлөп бергиле.**

№12 сабак
АКМАКТЫКТЫҢ, САБАТСЫЗДЫКТЫҢ
ЖЫРТЫЛГАН ЖЕРИ ЖАМАЛБАЙТ

Максаты:

- өткөн ишке өкүнбөө, акмактык, сабатсыздык жөнүндө түшүнүккө ээ болушат;
- жомоктон турмуштук сабак ала алышат;
- жомоктун негизинде эссе жаза алышат.

Мугалим текстти окууга көрсөтмө берет!

**Жомокту түшүнүп окуп
чыккыла!**

КУШТУН НАСААТЫ

Күндөрдүн биринде бир адам куш кармоо максатында тор салат. Мындан кабары жок бир чымчык учуп келип, капканга түшүп калат. Торунан кабар алганы келген кишиге чымчык:

- Эй киши, сен канчалаган өгүздөрдү, койлорду жана төөлөрдү курман кылып, эч качан тойбогон эми менин кичинекей этиме тоёсуңбу? Мени коё берсең сага пайдалуу үч насаат айтайын. Ушуну менен акылдуу же акмак экениңди да билип аласың – дейт.

Адам куштун бул сунушуна ыраазы болот. Бирок куштун дагы бир шарты бар экен. Ал:

- Үч насааттын бирин колуңда туруп, экинчисин тамдын башында ал эми үчүнчүсүн болсо дарактын шагында туруп айта аламын – дейт.

Киши куштун биринчи насаатын угат. Куш:

- Болбой турган нерсени ким айтса да ишенбе! – дейт.

Экинчи насаатын угуу үчүн кушту коё берет. Тамдын башына чыгып экинчи насаатын айтат:

- Өткөн ишке өкүнбө. Болуп өткөн ишке өкүнүүнүн пайдасы жок.

Үчүнчү насаатын айтуу үчүн дарактын шагына конот да:

- Менин ичимде кымбат баалуу жакут таш бар эле. Ал сенин да, балдарыңдын да балдарына жетмек – дейт. Муну уккан адам кылган ишине өкүнүп кыйкыра баштайт. Куш:

- Сага өткөн ишке өкүнбө дебедим беле – дейт. Ал андан бетер жинденип өкүнө берет. Куш экинчи насаатын эстетет:

- Болбой турган нерсеге ишенбе дедим эле. Айтчы бегим, мендей кичинекей куштун ичинде кандай эле жакут таш болсун?

Муну уккан адам өзүнө келип, үчүнчү насааттын маанисин сурайт. Куш:

- Мурдагыларды жакшы аткаргансып, үчүнчүсүн да айтышымды каалайсыңбы? Уйкудагы адамга насаат айтуу, таштак жерге дан эккенге тете окшойт. Акмактыктын, сабатсыздыктын жыртылган жери эч качан жамалбайт. Сага насаат айтуунун эч пайдасы жок – деп учкан бойдон кетип калат.

- 1. Куштун үч насааты кандай эле?**
- 2. Куш эмне үчүн үчүнчү насаатын айтпай койду?**
- 3. Адам кушка эмне үчүн жини келди?**
- 4. Жомоктун кандай турмуштук тасири бар?**

**Жомоктон алган таасириңер
жөнүндө эссе жазгыла!**

№13 сабак ШАШМАЛЫКТЫН ЖАЗАСЫ

Максаты:

- шашмалыктын кесепети жазага алып келерин билишет;
- жомоктон турмуштук сабак ала алышат;
- жомоктун негизинде эссе жаза алышат.

Мугалим текстти окууга көрсөтмө берет!

**Жомокту түшүнүп окуп
чыккыла!**

АКЫЛСЫЗ КУШ

Күндөрдүн биринде жашыл бир жайлоодо куш кармаган бир адам тузак коюп, тузактын айланасына дан чачып, өзү жашынып калат. Тузакчы куштар сезип калбасын деп жашыл чөптөрдүн арасына бекинет. Ошентип жатканда бир куш аны көрүп, учуп келет да:

- Сен кимсиң? Минтип жашыл чөптөрдү оронуп, жырткыч айбандарга окшойсуң.

Тузакчы:

- Мен дүйнөдөн кол үзгөн, бир гана чөп менен жан баккан сабырдуу бир дербишмин – деп айтат.

Куш бир аздан кийин жердеги дандарды көрөт да:

- Булар кимдики? – деп сурайт.

- Эч кимдики эмес. Байкуш бир жетимдин мага берген аманаты эле – деп айтат.

Куш:

- Мен аябай ачкамын, эмне болсо да жеймин. Эй дербиш, сураныч уруксат берсең, дандарды жей берейин – деп жалбарат.

Тузакчы куштун ачкалыгын жана сабырсыздыгын байкап калат. Куш бир убакта өзүн кармап албай жемдерди жей баштаганда торго илинип калат.

Тузакчы болсо аябай кылдаттык менен кушту кармап алып, үйүн көздөй жөнөйт. Ошентип куш шашмалыгынан жана өзүнө ээ боло албагандыгынын натыйжасында жазага дуушар болот.

1. Кушту акылсыз деп айтууга болобу же ишенчээкпи?

2. Тузакчынын жасаган иши туурабы?

№14 сабак АЧКӨЗДҮКТҮН КЕСЕПЕТИ

Максаты:

- ачкөздүктүн кесепетин билишет;
- барга шүгүрчүлүк келтирүүгө үйрөнүшөт;
- уурулук жаман адат экендигин түшүнүшөт;
- жомоктон турмуштук сабак ала алышат;
- жомоктун негизинде эссе жаза алышат.

Мугалим текстти окууга көрсөтмө берет!

**Жомокту түшүнүп окуп
чыккыла!**

’У МЕНЕН АЙЫЛДЫК

Бир айылдык адам бир кочкордун башына жип байлап алып жетелеп баратыптыр. Аны көргөн бир ууру жакындап келип, жипти кесип, кочкорду алып кетиптир. Айылдык адам бир убакта колундагы жиптин салаңдап калганын сезип артын караса кочкору жок экен. Ал ошол замат айланасын издеп, ары-бери чуркап жүрсө бир кудуктун башында ыйлап олтурган адамды көрөт. Ага жакындап келип:

- Эмне болду? Неге мынча ыйлап жатасың? – деп сурайт.

Кудуктун башындагы ыйлап олтурган адам кочкорду уурдаган ууру эле. Ал:

- Сен сураба, ичинде жүз алтыны бар идишимди ушул кудукка түшүрүп жибердим. Эгер чыгарып бере алсаң анын бештен бир бөлүгүн берем – деп айтат.

Айылдык алтындын бештен бир бөлүгүнө он кочкор келерин ойлоп, аны алып берүүгө макул болот. Кийимдерин чечип кудукка түшкөндө ууру анын кийимдерин уурдап кетет. Байкуш айылдык кудуктун ичинен:

- Бул жерде эч кандай идиш жок экен – деп кыйкырат. Сырттан эч кандай жооп болбогондуктан чыкса, адам да, кийимдери да жок экен.

- 1. Айылдык ууруга кантип алданды?**
- 2. Айылдык адамды ачкөз деп эсептесек болобу?**

№15 сабак ИШКЕ БОЛГОН ЖООПКЕРЧИЛИК

Максаты:

- ар бир ишке жоопкерчилик менен мамиле кылууну үйрөнүшөт;
- бирөөнүн эмгегин баалоону үйрөнүшөт;
- жомоктон турмуштук сабак ала алышат;
- жомоктун негизинде эссе жаза алышат.

Мугалим текстти окууга көрсөтмө берет!

**Жомокту түшүнүп окуп
чыккыла!**

АКЫЛДУУ КЫЗМАТЧЫ

Илгери өткөн заманда бир падышанын өтө акылдуу кызматчысы болуптур. Падыша бул кызматчысына өзгөчө мани берип, ага түрдүү белектерди берип, эмгек акысын да көп төлөчү экен.

Бирок башкалары падышанын ага болгон мамилесин кызганышчу. Ошентип бир күнү алар падышанын жанына келишип:

- Сиз бул кызматчыңыздын башы отуз адамдыкындай иштебегенден кийин, эмне үчүн отуз адамдын эмгек акысын төлөп жатасыз? – деп сурашат.

Падыша бул суроонун жообун кийинчерээк берерин айтып, ошол отуз адам менен бирге ууга чыгат. Падыша жана отуз киши ууда жүрүшүп, алыстан бир кербенди көрүп калышат. Падыша алардын бирине:

- Барып сурачы, ал кербен кайсыл шаардан келе жатыптыр? – дейт.

Барып көрүп келип падышага:

- Улуу урматтуум, Рей шаарынан келе жатыптыр – деди.

- Кайсы тарапка баратыптыр? – деп сурады падыша. Ал жооп бере албай туруп калат. Падыша бул жолу башкасын жөнөтөт.

- Кайсыл жакка баратыптыр? – деди. Билип келген адам:

- Падышам, Йеменге баратыптыр – дегенде падыша дагы суроо узатты:

- Кербендеги кандай жүк экен?

Бул суроону уккан адам дал болуп туруп калды. Падыша дагы башкасын кандай жүк алып баратканын билүү үчүн жөнөттү. Кийинки билип келген адам ар түрдүү буюмдар бар экендигин, айрыкча Рейдин идиш-аяктары көп экендигин кабарлады. Падыша:

- Рейден качан жолго чыгышыптыр? – деген суроону бергенде жооп таба албай туруп калат.

Ошентип толук маалымат ала албай отуз адам барып келет. Падыша отуз адамдын акысын төлөгөн кызматчысын ушинтип сынаптыр. Ал барып бардык маалыматты үйрөнүп келип, падышага айтып берген экен.

Падыша отуз кызматчысына кайрылып:

- Мына отуз кишинин кылган ишин ал бир өзү аткарды. Силер отузуңар отуз жолу барып үйрөнсөңөр, ал бир барганда баарын билип келди – деп айтат.

Ал эми отуз адам болсо падышанын берген баасына жана адилеттүүлүгүнө ыраазы болушуптур.

1. Падыша эмне үчүн отуз кызматчыдан бир кызматчысын артык көрөт?

2. Отуз кызматчынын нааразылыгы туурабы?

3. Падыша кызматчысынын жоопкерчиликтүү экендигин кантип далилдеди?

*Жомоктун негизинде сүрөт тартып,
кайсыл учурду тартканыңар
жөнүндө сүйлөп бергиле.*

*Жомоктон алган таасириңер
жөнүндө эссе жазгыла!*

№16 сабак АМАНАТКА КЫЯНАТТЫК КЫЛБОО

Максаты:

- аманатка кыянаттык кылбоону үйрөнүшөт;
- ишеним көрсөтүлгөн ишке жоопкечилик менен мамиле кылууну, бирөөлөрдү алдабоону түшүнүшөт;
- жомоктон турмуштук сабак ала алышат;
- жомоктун негизинде эссе жаза алышат.

**Жомокту түшүнүп окуп
чыккыла!**

АМАЛКӨЙ ЧЕБЕР

Бир мезгилде Жигеруулу аттуу амалкөй, куу бир чебер болгон экен. Өзүнө аябай ишенген бир адам бул чебер мага бир дагы амалкөйлүгүн көрсөтө албайт деп достору менен мелдеше кетет. Эгер жеңилип кала турган болсо өзүнүн минген атын тартууга бере турган болот.

Түндө түшүндө эрте мененге чейин уурулар менен ойногон адам, эртең менен атлас материалдан бир бөлүк алып чеберге барат. Чебер ал адамга өтө маани берип, тез эле тил табышып кетет. Адам чеберге алып келген кездемесинен согушта кие турган алты асты кең, үстү жагы тар болгон кийим тигүүсүн айтат. Кайра-кайра асты кең, үстү тар болсун деп түшүндүрөт. Амалкөй чебер ал адамга ар түрдүү кызыктуу окуяларды, жомокторду айтып атласты кырка баштайт.

Ал адам чебердин айткандарына боору эзиле күлөт. Күлгөндө көздөрүнүн жумулганынан пайдаланып, кездеменин бир бөлүгүн тигүү машинасынын алдына таштай берет. Окуялардын кызыктыгы адамга бардык нерсени унуттуруп коёт. Дагы бир укмуш кызык айтканда, адам

күлө берип жерге жатып калат. Ошол учурдан пайдаланып чебер кездемеден дагы бир бөлүк кыркып машинасынын астына таштап коёт.

Ал адам бирин бүткөндөн кийин экинчисин айтып берүүсүн суранып калат. Амалкөй чебер оң келе калганда эле пайдалана берет. Ал адам күлкүгө тойбогон адам экен. Чебер бир тараптан алдаганына кубанса, бир чети ал адамга боору ооруй баштайт. Адам дагы бир окуя айтып берүүсүн суранганда чебер:

- Болду жетишет! Дагы бир окуя айта турган болсом бүттүң! Кийин согушка кийчү кийимиң аябай тар болуп, ичине батпай каласың. Эмнеге анча күлөсүң. Бир аз акыйкатты билгениңде күлгөндүн ордуна ыйлайт элең – деп жемелептир.

- 1. Чеберди амалкөй деп айтууга болобу?*
- 2. Чебердин кылган иши туура деп ойлойсуңарбы?*
- 3. Кийим тиктирүүгө келген кишинин өзүндө да айып болушу мүмкүнбү?*

*Жомоктон алган таасириңер
жөнүндө эссе жазгыла!*

№17 сабак КЕЧИРИМ - ЖАМАНДЫКТАН КАЙТАРАТ

Максаты:

- уурулук жаман адат экендигин билишет;
- кечиримдүү болууга үйрөнүшөт;
- жомоктон турмуштук сабак ала алышат;
- жомоктун негизинде эссе жаза алышат.

**Жомокту түшүнүп окуп
чыккыла!**

СУЛТАН МАХМУД ЖАНА УУРУЛАР

Сулман Махмут бир күнү жалгыз түн ичинде шаарды аралап жүрүп, бир топ ууруларга жолугуп калат. Алар падышаны тааныбай, ким экендигин түн ичинде эмне кылып жүргөндүгүн сурайт. Сулман Махмут аларга:

- Мен да силердин бириңермин – дейт

Уурулардын бири алдыга чыгып:

- Кана, ар ким өзүнүн өнөрүн көрсөтсүн – дейт. Ар бири өнөрлөрүн көрсөтө баштайт.

Бири:

- Эй, достор менин өнөрүм эки кулагымда. Ит үргөн болсо эмне дегенин түшүнөм – дейт.

Уурулар аны тоотпой күлө башташат. Бир ууру:

- Менин өнөрүм болсо көзүмдө. Түн ичинде кимди көргөн болсом, аны күндүзгүдөй тааныймын.

Башка ууру:

- Менин өнөрүм колумда. Колумдун жардамы менен тешиктерге да кире алам - деп айтат.

- Менин өнөрүм мурдумда. Себеби топуракты жыттап көрүп, астында же үстүндө акча бар экенин биле алам – деп бирөө мактанат.

Акыркы ууру болсо, менин уурулугум да алаканымда, тырнагымда - деп айтат. Кезек эми падышага келет. Баары ага бурулуп:

- Кандай өнөрүңдүн болгондугун айт – деген таризде күтүшөт. Ал:

- Менин өнөрүм болсо сакалымда. Сакалымдын жардамы менен күнөөсү бар адамдар жазаларынан кутулат. Уурулар муну угуп, таң калгандыгын жашыра албай турушканда Сулман Махмут:

- Күнөөлүүлөрдү желдеттерге тапшырган убакта деле, сакалымды колдонуп кутулуп кетем.

Муну уккан уурулар:

- Биздин башчыбыз сен бол. Башчыбызга кыйынчылык келгенде сенин жардамың менен кутулуп кетели – деп биргеликте жолго чыгышат. Султан Махмут:

- Эгер чын эле мен силерге башчы болгон болсом, анда менин артыман жүргүлө. Барып падышанын казынасын тоноп келебиз – деп айтат.

Баары чогулуп алып, палышанын сарайын көздөй жол алышат. Жакындап калган учурда иттин үргөнү угулат. Иттин тилин түшүнгөн ууру бир аз угуп туруп, бул ит «Падыша силердин араңарда» деп жатат дейт.

Топуракты жыттаган ууру:

- Бул жер жесир бир аялдын үйүнүн орду – дейт. Дагы бир аз жыттап көргөн адам:

- Падышанын казынасынын орду ушул жер – дейт.

Колунда өнөрү бар адам дубалдан бир тешик тешип туруп, уурулардын ичкери кирүүсүнө шарт түзөт. Падышанын казынасынан алтын, кымбат баалуу буюмдарды уурдап чыгып, аларды бир жерге бекитип коюшат.

Падыша өзүнүн ким экендигин айтпай, уурулардын аттарын, жашаган жерлерин толук үйрөнүп, эстеп калат.

Падыша жашыруун түрдө кайра сарайына келет да, түндөгү болгон окуяны жанындагыларга айтып берет. Желдеттер ошол замат барып, ууруларды кармап келет.

Колдору байланган уурулар падышанын алдында титирешип отурушат. Алар аябай таң калышат. Себеби түндө бирге уурудук кылган досу такта отуруптур. Түндө көргөн адамды күндүзү көргөндөй тааныгын ууру падышаны жазбай тааныйт. Ал:

- Эй, жашырынган падыша сакалыңды ойнотуп, жардам берчү кез келди. Бизди бул абалдан куткарып, алып чык! – деп жалбара баштайт.

Падыша уурулардын бул нерседен сабак алгандыгын байкап, аларды экинчи мындай ишке барбоо шарты менен кечирип, бошоттуруп жиберет.

- 1. Султан Махмуд эмне үчүн ууруларды жазалаган жок?*
- 2. Ууруларга кечирим берүүнү туура деп эсептейсиңерби?*
- 3. Падышанын ордунда болгондо силер эмне кылат элеңер?*

№18 сабак СӨЗДҮН КУДУРЕТИ, ИШЕНИМ

Максаты:

- сөздүн кудуретине ишенишет;
- бирөөнүн сөзүнө ишенүүдөн мурда абдан ойлонуш керек экендигин билишет;
- жомоктон турмуштук сабак ала алышат;
- жомоктун негизинде эссе жаза алышат.

**Жомокту түшүнүп окуп
чыккыла!**

МУГАЛИМДИН КОРКУУСУ

Күндөрдүн биринде окуучулар мугалимдерден жапа чегип, окуудан тажашат. Окууга барбоо үчүн баары чогулуп, түрдүү пландарды түзө башташат.

Алар: «Мугалимибиз ооруп калганда, аз да болсо эс алат элек» - дешет.

Окуучулардын арасынан бирөө мындай сунуш айтат. Ал сабак баштаган мугалимдин алдына барып:

- Сизге эмне болду? Өңүңүз башкача. Суук тийип калган көрүнөт – деп айттары менен калгандары аны коштоп кетишмек болот. Мугалим буларды угуп, чыдай албай окуучуларды үйүнө жөнөтүп сабакты токтотот имиш. Ушундай жол менен мугалимди үйүнө жөнөткөн окуучулар сабактан да, мектептен кутулуп калышмак.

Окуучулар бул сырды жан адамга айтпоо жана сөздөрүнөн кайтпоо үчүн ант ичишет.

Эрте менен мугалим сабакка кирери менен бир окуучу ага барып:

- Сизге эмне болду? Жүзүңүздө кан жок? – дейт.

Мугалим:

- Баары жайында, сен барып ордуңа олтур. Кайдагы нерселерди айта бербе – деп ал окуучунун кагып салат.

Мугалим канчалык эч нерсе болбогонун айтса да, көңүлүндө кандайдыр бир шек пайда болот. Ошентип турганда экинчи окуучу келип:

- Тезирээк айыгып кетиңиз! Аябай кыйналыпсыз – дейт.

Анын артынан башка окуучулар да келип, мугалимдин ооруп жаткандыгын айтышат. Мугалимдин ичиндеги күмөн барган сайын артып олтуруп, өзүн ооругандай сезе баштайт.

Өзүн чын эле оор, жаман сезе баштаган мугалим, шаша-буша үйүн көздөй жөнөйт. Анын артынан окуучулар да чыга баштайт. Үйүнө кайра келген күйөөсүнөн аялы:

- Эмне мынча эрте келдиңиз? – деп сурайт.

Мугалим ооруп калганына чын эле ишенип алып, аялына:

- Көзүң көрбү! Жүзүмдү кара, абалымды байка! Сырттагы адамдар да менин ооруганымды байкап, капа болуп жатса сенин мамилеңди кара! – дейт.

Аялы:

- Сиздин эч жериңиз ооруган жок – деп да аны ишендире албай коёт. Ал гана эмес оорусу күчөгөнсүп онтой баштайт.

1. Окуучулар эмне үчүн мугалимге андай мамиле жасашты?

2. Мугалим окуучуларынын сөзүнө эмне үчүн ишенди?

3. Ишеним дегенди кандай түшүнөсүңөр?

Жомоктон алган таасириңер жөнүндө эссе жазгыла!

№19 сабак КЕКЧИЛ БОЛБО, КЕЧИРИМДҮҮ БОЛ!

Сабактын максаты:

- Кекчил болбой кечиримдүү болууну үйрөнүштү;
- Текстти окуп, анын мазмунун түшүнө алат;
- Окуучулар өз ойлорун эркин айтууга үйрөнүшөт.

Сабактын жабдылышы:

Текст боюнча тартылган түстүү сүрөттөр, эки ватман, эки маркер (кызыл, көк), темага байланыштуу таркатмалар ж.б.

Сабактын ыкмасы: Багыттап окутуу

Сабактын жүрүшү:

Мугалим:

Бир акылман: «Бирөө бир жаагыңды урса, анда экинчи жаагыңды тосуп бер» деген экен. Муну менен эмне демекчибиз? Элибизде жакшы сөздөр бар эмеспи «Алдыңа келсе жети атаңдын кунун кеч», «Жакшылыкка жакшылык ар кишинин ишидир, жамандыкка жакшылык эр кишинин ишидир» деген сыяктуу. Жакшылыкка жакшылык кылуу ар бир адамдын аткара ала турган жумушу, ал эми жамандыкка жакшылык кылуу көпчүлүктүн колунан эле келе бербейт. Ал үчүн эрк, сабырдуулук керек. Кечиримдүү, айкөл болууга умтулушуң керек. Кекчилдик сапатты өзүңдөн оолак тутууга аракет кыл. Пейилиңди оңдо. Пейил - бул адамгерчиликтин чен-өлчөмү. Эгер сенде адамга тиешелүү бардык асыл сапаттар болсо, бардык адамдар өзүңө жараша мамиле кылат.

Талкуу үчүн текст:

Талкуу үчүн **«Отуз жыл бою айтылбаган сыр»** тексти тыным менен окулат.

Окуучуларга алгач төмөнкү суроо берилет: Текстте кекчилдикке, кечиримдүүлүккө байланышкан кандай окуялар баяндалат деп ойлойсуңар?

Андан соң, чыгарманын биринчи бөлүмү көрктүү окулат.

1-бөлүм

Жылдызбек көз байланганда гана үйгө баш бакты. Негедир күндөгүдөн башкача, жашырып каткан бир сыры бардай. Ал түз эле уктоочу бөлмөсүнө кетти да, чакырса да кечки тамакка келбеди.

-Уктайм, дейт чарчаган го... Тим кой, - деди апасы, - Эртең менен эрте турат эмеспи.

«Ооруп калган жокпу?» деп шекшиген Садыр Жылдызбекке барды. Жылдызбек ал учурда эч нерседен капарсыз уктап калыптыр. Жашырып каткан көгөргөн чекеси менен көзү даана көрүнүп, чалкасынан түшкөн.

Атасы уулунун бул абалын көрүп чочуп кетти. Чекеси да ысып турат. Садыр Жылдызбекти эптеп ойготту. Уйкусун ачкан соң, эмне болгонун сурады.

Окулган текстти окуучулар кайталап айтып беришет. Мындан кийинки окуя кандай болоору жөнүндө божомолдорду айтышат.

2-бөлүм

-Жөн эле, - деди Жылдызбек, класстын каалгасынын туткасын сүзүп алдым...

-Класстын каалгасынын туткасын?, Эмне, эки жолу сүздүңбү?..

-Жок, бир эле жолу...

Уулунун бул сөзүнө Садыр ишенбеди, күлкүсү келди. Күлкүсү келбей эле, кучактап алып көпкө күлдү. Атасынын күлгөнүн көрүп Жылдызбек да аргасыз күлө баштады.

Садыр күлкүсүн тыйды да:

-Жыкы, билесиңби, мен сендей кезимде сенчилеп көзүмдү көгөртүп келип, анан жашырып, сенчилеп: «каалганын туткасын сүзүп алдым» - деп кайдагы бир шылтоону айткам, атама... Сен да ошентип жатасың го.. ыя, чынбы?

Атасы күлүп алды да, отуз жыл мурда, дал ушул уулу Жылдызбектей 2-класста окуп жүргөндөгү, атасына айтпай койгон жоругун эми баласына айтып бергиси келди.

-Мен анда арткы партада олтурчумун. Алдымда бир кыз олтураар эле. Ал ар дайым беш деген баага окучу. Сабакта күн сайын жооп берчү. Ошол үчүн, бир күнү мен анын эки өрүм узун чачын партага байлап койдум. Бир убакта «Абылкасымова, кел доскага» дегенде, тура калам деп, чалкасынан кетпеспи... Анан кыз тура калып чаап жиберсе, көзүмө муштуму тийди. Класс ичи дуу эле болуп жатып калды. Кечинде үйгө көзүм көгөрүп келдим. Сен айткан шылтоону айттым атама. Ал эми кызга кекенип жүрдүм, өзүмө жараша энчимди алсам да, окуучуларга уят кылгандыгы үчүн.

Окулан текстти окуучулар кайталап айтып беришет. Мындан кийинки окуя кандай болоору жөнүндө божомолдорду айтышат.

3-бөлүм

-А, менчи деди Жылдызбек, сабакта кыздар менен мелдешип кетип, балдар сабактан билбей калып, кыздар утуп кеткенин, анан, кыздар балдардын алма алып келүүсүн талап кылышканын, балдар Акундун багына уурулукка киргенин, колго түшүп калганын, андан эптеп бошонуп келатып, жолдон алма талашышып, өз ара мушташа кетишкенин эжелеп олтуруп айтып берди.

-Күнөө кимиңерден кетти, сенденби же...?

-Асанбек деген бала жолдон биринчи талаша баштады... -деди актана, Жылдызбек.

-Жок, - деди атасы, - күнөө сенде,

-Эмнеге алманы мен тергем да...

-Терген уурулугун өзүнчө күнөө чынбы?

Жылдызбек унчукпай жер карады.

-А, окубай барып, кыздарга утулган айыбың башка күнөө...Туура айтамбы? Акылдуу айып кетирсе өзүн жемелейт, акылсыз айып кетирсе бирөөнү жемелейт деген ушу. Эртең ал досуң менен кек сактап, дагы мушташып жүрбө - деди атасы, - демек күнөө кимде экен?

Жылдызбек өз айыбын эми түшүндү, Асанбектен кантип өч алам деп ойлоп жаткан оюнан да кайтты.

Ой жүгүртүү үчүн суроолор:

1.Жылдызбек эмне үчүн ачыгын айткан жок, эмне үчүн атасын алдады?

2. Атасы баласына отуз жыл бою айтылбаган сырды эмне үчүн айтып берди деп ойлойсуңар?

3. Жылдызбектин өч алам деген оюнан кайтышына эмне түрткү болду деп ойлойсуңар?

Нуска сөздөр

Адамдын бири тентек,
Кекчил болбой, эпчил бол.

Кечиримдүүлүк, айкөлдүк жашоодогу эң зарыл нерсе.

Кегинди ичиңе кат,
Камчыңды койнуна кат.

Кегибиз ичте болсун.

Үйгө тапшырмалар:

1. Нуска сөздөрдү окуп, талкуулагыла.
- 2.«Кекчил болбой, кечиримдүү бол!» деген темада дилбаян жазгыла.

№20 сабак БИРӨӨГӨ ЖАМАНДЫК ОЙЛОБО ЖАНА ЖАСАБА

Сабактын максаты:

- Жамандыктын кандай экенин түшүнүшөт;
- Текстти окуп, анын мазмунун түшүнө алат;
- Окуучулар өз ойлорун эркин айтууга үйрөнүшөт.

Сабактын жабдылышы:

Текст боюнча тартылган түстүү сүрөттөр, эки ватман, эки маркер (кызыл, көк), темага байланыштуу таркатмалар ж.б.

Сабактын ыкмасы: Багыттап окутуу

Сабактын жүрүшү:

Мугалим:

Балдар, «жамандык» деген сөз кулакка канчалык жагымсыз туюлары баарыбызга эле маалым. Бирөөгө жамандык жасоодон алыс болгула. Ата-бабаларыбыздын «Бирөөгө ор казсаң, ага акыры өзүң түшөсүң», «Бирөөгө ыргыткан ташың, өз башыңа тиет» деген нуска сөздөрү бар эмеспи. Булардын канчалык деңгээлде чындык экендигин төмөндөгү окуядан байкоого болот.

Талкуу үчүн текст:

Жамандыктын кесепети

Бир шаарда эки адам кошуна жашаптыр. Бири аябай ыймандуу, адилеттүү, ак ниет адам экен. Аны жанындагы кошунасы эч көрөлбөйт экен. Баскан турганын, жасаган ишин аңдып, дайыма ач үчүн жамандык издеп жүрө берет. Абийирин кетирип, элге шылдың кылсам деп самайт, бирок ал адамдын эч бир жаман жагын байкабайт. Кайра күндөн-күнгө аброй күтүп эл оозуна алына берет.

Акыры айласы түгөнгөн кара ниет кошунасы бир кул сатып алат. Ал кулга жакшы мамиле жасап өзүнө көндүрүп алып бир күн ага мындай дейт:

-Мен сага көп жардам бердим, эми менин да айтканымды аткаргын, - дейт. Ошентип күн кечкиргенде ал сатып алган кулун ээрчитип баягы ак ниет кошунасынын тамбашысына чыгат да, кулуна кайрылып:

-Эми сен мени өлтүргүн, - деп айтат. Ал аябай таң калып, анын себебин сурайт.

-Менин өлгөн денемди кошунамдын тамбашысынан таап, аны күнөөлөшөт, ал элге маскара болот. Мен ошондо өз максатыма жетем, - деп айтат.

Кызматчысы ал иштен баш тартып:

-Урматтуу төрөм, мен сизге таң калып турам. Сиз өлгөнүңүздөн кийин кошунаңыздын маскара болгону кандай пайда берет? - дегенине да болбой, өз максатынан кайтпай, кайра-кайра жалдырап, көп акча сунуш кылып, өзүнүн макулдугун жазып туруп алат. Кызматчысы айласыз анын сунушун аткарат да, өзүнө тиешелүү байлыкты алып, ал шаардан качып кетет.

Эртеси караниеттин сөөгүн кошунасынын тамбашысынан таап, аны өлтүрдү деп күнөөлөп зынданга салып коюшат. Ошентип ак жеринен караланып калат.

Ал эми караниетти өз каалоосу менен өлтүргөн кул жарым жолго барганда эсине келип, күнөөсүз кошунанын абалын элестетип кайра кайтат. Хан сарайга

барып, караниет жазып берген кагазды көрсөтүп, окуяны баяндап аны зындандан куткарып алат.

Ой жүгүртүү үчүн суроолор:

1. Эмне үчүн караниет кошунасын көрөлбайт деп ойлойсуңар?
2. Кошунасын жаманатты кылыш үчүн өлүмгө да даяр экендигин кандайча түшнөсүңөр?
3. Анын кызматчысы кандай адам экен?

Нуска сөздөр

Текеберлик адамдын өзүнө тиет.

Адам жакшылыкты тилейт,

Акмак жамандыкты тилейт.

Ааламга келдиңби?

Адамдыгыңды көрсөт.

Адамдыктын белгиси -боорукердик, жоомарттык.

Адамдын болот жаманы: акылын аңдап ченебейт,

Өзүн кээде көтөрүп, өзгөнү жанга теңебейт.

Тапшырмалар:

1. Нуска сөздөрдү окуп, маанисин чечмелегиле.
2. «Жамандык» жөнүндө жат көрүнүштөрдү ролдоштуруп аткарып бергиле.

№21 сабак ТУУЛГАН ЖЕРДИН ТОПУРАГЫ АЛТЫН

Сабактын максаты:

- «Туулган жердин топурагы алтын» деген макалдын маанисин чечмелей алышат;

- Ата журттун улуулугун даңазалай алышат;
- Мекенге кызмат кылууга тарбияланышат;
- Кыргызстандын символикалары менен таанышышат;
- бири-бирин сыйлоого үйрөнүшөт;
- мекенчил инсан болууга тарбияланышат.

Сабактын жабдылышы:

Кооз жерлер чагылдырылган сүрөттөр, желектин, гербдин макеттери, Кыргызстандын географиялык картасы, түстүү стикерлер (желими бар кагаздар) ж.б.

Сабактагы негизги иш-аракеттер:

Диалог, дискуссия, аңгемелешүү, окуу, топтордо иштөө.

Сабактын жүрүшү:

1-кадам: Уюштуруу иштери. Окуучулар Кыргыз Республикасынын гимнин ырдашат. Окуучулар 2 топко бөлүнүшөт. Ар бир топко бирден ватман, бирден түстүү маркер берилет. Топко «Туулган жердин топурагы алтын» деген макалды чечмелөөгө тапшырма берилет. Окуучулар топто макалды талкуулашып, презентацияга даярданышат. Жактоого ар бир топтон бирден гана окуучу чыгат.

Биринчи топко желектин, экинчи топко гербдин макети берилип, аларды негизги белгилерин чечмелөөгө да тапшырма берилет. Ал эми символикалардын кабыл алынган жылы, авторлору жөнүндө мугалим кошумча маалымат бериши керек.

2-кадам: Мугалим окуучуларга «Бала өзүнүн шаарын кантип сактап калды» деген жомокту окуп берет. Жомок окулгандан кийин төмөндөгүдөй суроолор менен окуучуларга кайрылса болот:

1. Эмне үчүн Султанмамыт балага ачуусу келди?
2. Бала төө менен, сакалдуу эчкини эмне кылды?
3. Хан баланын айтканына кантип макул болду?
4. Эгер сен баланын ордунда болгонуңарда эмне кылмаксыңар?
5. Жомоктон кандай таасир алдыңар?

Бала өзүнүн шаарын кантип сактап калды

Илгери- илгери Жаныбек аттуу каардуу хан жашаган экен. Ал талоончулугу менен, кошуна хандарга тийишип туруусу менен белгилүү болчу. Бир жолу Жаныбек хандын куралдуу жигиттери Султанмамыт хандын шаарын курчап алышат. Курчоодо калган шаардыктарга душмандары:

- Эгерде силер үч күндүн ичинде багынып бербесеңер- анда бизсилердин шаарыңарды түп тамырынан бери жок кылабыз! – деп, жарыя салат. Султанмамыт аксакалдар менен кеңешип көрөт. Аксакалдар көпкө ойлонушуп бул кырсыктан бошонуунун бир айлсын таба алышпайт. Хандын берген мөөнөтүнүн акыркы

күнү, кокусунан эле аксакалдар чогулган боз үйдүн жанына эски тон кийип, кунан минген бир жаш бала пайда болот. Бала аксакалдар менен учурашып, - мындай дейт:

- Жаныбек ханга мени жөнөтүңүздөр, мен аны менен биздиншаарды душмандын курчоосунан кандай бошотуунун сүйлөшүп көрөйүн. Бул сөздөрдү угушуп аксакалдар күлүп калышат, ал эми Султанмамыт болсо ачууланып:

- Жогол мындан! – дейт балага.

- Сен али жашсың мындай иштерге кийлигишпегин!..

Бирок баланын тыңдыгын бир аксакал байкап калып, ханга мындай дейт:

-Менин ханым, «Ачуу душман – акыл дос!» - деген балага болгон бир ачууңузду мага бериңиз, чындыгында эле бул бала биздин шаарыбызды сактап калаар. Келгиле баланы Жаныбек ханга жөнөтүп көрөлү.

Аксакалдар ары – бери сүрүшүп, ары ойлонуп, бери ойлонуп жатып акыры баланы Жаныбек ханга жөнөтүүнү чечишет. Анда бала алардан эң картаң бир төө жана өтө сакалы узун бир эчки берүүсүн суранат. Аксакалдар балага таң калышат, бирок сурагандын баарын беришет. Бала төөгө минип, а эчкини жетелеп алат. Ал душмандарга келет. Баланы көрүп ачуусуна чыдабаган Жаныбек хан мындай деп кыйкырат:

- Эмне Султанмамыттын хандыгынан сенден чоңураактар, сакалдуулар табылбадыбы?

А бала болсо чочуп койбой жайма – жай:

- Эгерде сен ханым, эң эле картаң менен сүйлөшкүң келсе, анда төө менен сүйлөш, а эгерде сакалдуу менен сүйлөшкүң келсе, анда бул эчки менен сүйлөш – дейт. Хан баланын тапкычтыгына таңданат.

- Сен күчтүү жана акылдуу экенсиң – дейт каардуу хан.

- Мен сен эмне айтсаң ошону аткарайын эмнени сурайсың?

- Мага төөнүн терисине баткыдай эле жерди берсе жетишет– дейт бала.

Баланын суранычын угуп, улутунган Жаныбек хан төөнүн терисине канча жер батса ошончо жерди берүүгө макул болот.

Анда бала картаң төөнү жыга тартып соет, анын терисин ипичке кылып тилип чыгат да, ал тилкелердин баарын бири – бири менен бириктирип, узундан – узун бир кемер токуп, аны менен шаарды айландырып курчап чыгат.

Муну көргөн Жаныбек хан баланын алдаганын түшүнүп, берген убадасына өкүнүп калат, бирок башка арга жок эле, хан өз сөзүнө туруш керек болчу.

Ошондуктан ал балага курчалган шаарды таштап, жигиттери менен чыгып кетүүгө мажбур болот.

Ошентип акылдуу бала өзүнүн сүйүктүү шаарын душмандан сактап калат.

3-кадам: Советбек Байгазиевдин «Ата журтум!» деген ырын мугалим менен бирге окуучулар чогуу окушат. Ырга каалаган обонду салып алып ырдашса да болот. Ыр көрктүү окулуп бүткөндөн кийин мугалим ырдын маанисин сураса болот.

Ата журтум!

(Балдар хору)

Атактуу Соң-Көл – Нарыным –

Алдырбас бийик намысым!

Жердеген айкөл Манасым,

Таласым – менин канатым!

Баткеним менин байлыгым –
Бактыга бүткөн бар дүйнөм!
Ордолуу Ошум – опол тоом!
Жалал-Абад – жан биргем!

Сыймыктанам, сүйөмүн,
Сары Өзөн Чүйүм – тирегим!
Ысык-Көл сенсиң – карегим!
Соолбос өмүр мүрөгүм!

Түндүгүм менен Түштүгүм!
Сен барда жарык күн-түнүм!
Ала-Тоом – ыйык түнөгүм,
Бишкегим – соккон жүрөгүм!

4-кадам: Доскада илинген сүрөттөр боюнча аңгемелешет.

5-кадам: Окуучулар Ата журт, мекен жөнүндөгү макалдарды айтышат. Мугалим алардын айтканын доскага жазат. Мугалим өзү да төмөндөгүдөй макалдарды дептерге жаздырса болот:

*Мекенден айрылганча – өмүрдөн айрыл.
Мекендин бактысы өмүрдөн кымбат.
Мекендин кадыры башка жерде билинет.
Мекенсиз адам - үнсүз булбул.
Мекенсиз турмуш – жаналы турмуш.
Ар кимдин туулган жери өзүнө Мисир.
Ар бир ит өз короосунда кожо.
Ата журт – туулган жерден башталат.
Ата журтуң – алтын бешигиң.*

6-кадам: Мугалим ар бир окуучуга бирден стикер (желими бар барак) таратып «Сабактан кандай таасир алдыңар? Кыргызстандын кайсы аймагында болгонсуңар? Ал жерлер силерге эмнеси менен жакты?» деген суроолорго жооп жазып, доскадагы географиялык картанын каалаган жерине жабыштырууга көрсөтмө берет. Убакытка жараша ар бир кагазды окуп, жалпы талкуу жүргүзсө болот.

Үйгө тапшырма: «Мекеним – алтын турагым» деген темада билбаян же эссе жазып келишет.

№22 сабак ЖОЛДО ЖҮРСӨҢ, АБАЙЛА!

Сабактын максаты:

- окуучулар жолдо жүрүүнүн эрежелери менен таанышышат;
- светофордун белгилерин ажырата алышат;
- шаар ичинде жолдон өтүүнү үйрөнүшөт;
- бири-бирин сыйлоого, урматтоого тарбияланышат.

Сабактын жабдылышы:

Жол белгилери, светофордун макети, 4 ватман, 4 маркер ж.б.

Сабактагы негизги иш-аракеттер:

Диалог, дискуссия, аңгемелешүү.

Сабактын жүрүшү:

1-кадам. Уюштуруу иштери.

Мугалимдин сөзү:

Балдар, силер автоунаалар көп жүрө турган жерлерге барганда кандай эрежелерди сакташыңар керек билесиңерби? Бүгүнкү сабакта мына ошол эрежелер жөнүндө аңгемелешебиз. Кана айткылачы? Силер жолдон кантип өтөсүңөр? Светофорду көрдүңөр беле? Алардын түстөрү эмнелерди түшүндүрөт? Жолдон жүгүрүп өтүүгө болобу?

Ушул сыяктуу суроолор менен окуучуларга кайрылып алардын жоопторун угат.

2-кадам: Класстагы окуучулар 4-топка бөлүнүшөт. Ар бир топко бирден ватман, бирден маркер берилет. Ар бир топ «Жолдоо жүрүүнүн эрежесин» түзүп чыгышат. Убакыт бүткөндөн кийин өз эрежелерин жактоого чыгышат. Топтон бирден өкүл чыкса болот.

3-кадам: Мугалим доскага сүрөттүү жолдо жүрүүнүн эрежесин илет. Окуучулар өздөрү түзгөн эрежелерден сүрөткө дал келгенин таап, сүрөттүн жанына жазышат.

4-кадам: Мугалим өзүнүн даярдаган жолдо жүрүүнүн эрежесин доскага илип, окуучуларга түшүндүрүп берет.

Жолдон кантип өтүү керек?

- ар дайым жоолдун чети менен, жөө адамдар жүрүүчү жол(тротуар) менен басуу керек;
- эч качан шашып, жүгүрүп өтпөө керек;
- алгач жолдун атоунааларга карама-каршы жагын карап, машина жок болсо басуу керек;
- жолдун ортосуна барып, ак сызыкка токтоп жолду дагы кароо керек, машина жок болсо анан гана өтүүгө болот;
- эгерде светофор болгон болсо анын жарыктарына көңүл коюу шарт;
- эгерде кызыл күйсө «Токто!»;
- эгерде сары күйсө «Даярдан»;
- эгерде жашыл күйсө «Өтө бер!»;
- светофорду карабай жолдон өтүүгө болбойт;
- эч качан жолдогу машиналар менен жарышууга болбойт;

- машиналардын артына чиркешүүгө болбойт ж.б.

Мындай эрежелерди мугалим өзү дагы өркүндөтүп даярдап алса болот.

5-кадам: Светофордун макетин көрсөтүп, терең түшүнүк берилет. Мүмкүнчүлүк болсо макеттин ар бир жарыгы күйсө жакшы болот. Атайын столдун үстүнө жолдорду даярдап, светофорду жайгаштырып, оюнчук машиналарды өткөрүп, «кантип өтүү керек?» деген суроолорду берип практикалык жумуш уюштурса да сабак максатына жетет.

6-кадам: «Үй-мектеп-үй» баракчасын сызышат. Үйүнөн мектепке чейинки аралыктагы ар бир көчөнү, жайгашкан имараттарды, светофорлорду да эске алуусу керек. Мугалим көзөмөлдөп турат.

Үйгө тапшырма: Жолдо жүрүүнүн эрежелерин жаттап келишет.

№23 сабак МУГАЛИМ – АЛТЫН ЧЫНАРЫМ!

Сабактын максаты:

- мугалимдердин кадыр-баркын билишет;
- мугалимдерге сый-урмат көрсөтүүнү үйрөнүшөт;
- устат жана шакирт жөнүндө түшүнүк алышат;
- мугалимдерди майрамы менен куттукташат;
- айрымдары мугалим болууну да максат кылышат ж.б.

Сабактын жабдылышы:

Мугалимдер, устаттар жөнүндө макалдар жазылган кагаздар, ватман, түстүү маркерлер, А-4 форматындагы түстүү (кызыл, сары, жашыл, көк ж.б.) кагаздар, клей, кайчы ж.б.

Сабактагы негизги иш-аракеттер:

Диалог, дискуссия, аңгемелешүү, жупта, топтордо иштөө.

Сабактын жүрүшү:

1-кадам: Уюштуруу иштери. Мугалим А.Осмоновдун «Мугалим» деген ырынын ар бир куплетин өз-өзүнчө ватманга жазып, көрүнүктүү жерге илет. Окуучулар ырды мугалим менен чогуу үн чыгарып көрктүү окушат.

Мугалим

Билим менен көгөртүп,
Эстүү болсун деп тилеп:
Заманына жарашкан,
Жакшы балдар болсун деп.

Тарбия берип тазартып,
Ырыстуу болсун деп тилеп.
Өлкөсүнө жарашкан,
Өткүр балдар болсун деп.

Жазгы сонун гүлдөрдөй,
Кооздонтуп гүлдөтүп.
Ууз талдай буралтып,
Ак кайыңдай бүрдөтүп.

Маңдайынан нур төгүп,
Күлө карап турган ким?
Ал –
Эмгеги көп ушундай,
Биздин асыл мугалим.

Бизге тирек күч болуп,
Алдыбызда турган ким?
Ал –
Мээнети көп ушундай,
Биздин алтын мугалим.

2-кадам: Мугалим октябрь айынын биринчи жумасы мугалимдердин майрамы экендигин окуучуларга түшүндүрөт. Балдарга «ким мугалим жөнүндө ыр билет?» деген суроо менен кайрылат. Каалаган окуучу ырдап берет. Мисалы: «Мугалим алтын чынарым» деген обондуу ырды жалпы ырдашса да болот.

3-кадам: Окуучуларга 4 топко бөлүнүп, ар бир топко бирден ватман, маркер, түстүү кагаздар, клей таратылат. Алар мугалимдер майрамына дубал гезит жасашат. Ырлар, калоо-тилектер да дубал гезитке жазылат.

4-кадам: Устатка кандай мамиле кылуу керектигин төмөндөгү чакан аңгеменин негизинде түшүндүрсө болот.

Күндөрдүн бир күнүндө Улукман Акимдин устазы бир иш менен алардыкына келип калат. Атасы уулунун устазын үйгө кирүүгө муражат кылат. Ата менен устаз үйдө сүйлөшө баштайт да Улукманды атасы отун алып келип чай кайнатууга жумшайт.

Бир убакта атасы сыртка чыкса, уулу ыйлап отурат.

- Сага эмне болду? – дейт атасы.

- Сиз мени отунга жумшадыңыз, отун болсо тамдын башында, а устазым болсо тамдын ичинде отурат, анан кантип мен анын үстүнө чыгып отун алам, - дептир.

Ата сөзүн таштап, устазды улуктаган Абу Али ибн Сина кийин атактуу дарыгер болбодубу.

5-кадам: Топтор жасаган дубал гезиттерин жакташат. Мыкты деп табылган дубал гезит мектептин залына илинет.

Үйгө тапшырма: Мугалимдерге концерттик программага даярданып келишет.

№24 сабак КАРЫСЫ БАР ҮЙДҮН ЫРЫСЫ БАР

Сабактын максаты:

- окуучулар кайрымдуулукка тарбияланышат;
- кары адамдарды сыйлоого үйрөнүшөт;
- чоң-ата, чоң-энелеринин кадыр-баркын түшүнүшөт;
- карылардын кеңешин дайыма угуу керектигин билишет;
- адептик билимдерин өнүктүрүшөт ж.б.

Сабактын жабдылышы:

Темага байланышкан макалдар жазылган кагаздар, кары адамдардын сүрөттөрү, магнитофон ж.б.

Сабактагы негизги иш-аракеттер:

Диалог, дискуссия, мугалимдин аңгемеси.

Сабактын жүрүшү:

1-кадам: Уюштуруу иштери.

Сабак мугалимдин «Кимдин чоң ата-чоң энеси, таята-таенеси бар? Аларды жакшы көрөсүңөрбү?» деген суроо менен баштайт. Окуучулардын көпчүлүгү кол көтөрүшөт. Мугалим аларды кубаттап: «Азаматсыңар балдар, баарыңар жакшы көрөт экенсиңер. Азыр мына ошол силердин сүйүктүү инсандарыңарга арналган төмөндөгү ырды чогуу угабыз» деп магнитофондон «Ары үйдө аксакалдуу кары болсо!» деген ырды уктурат. Эгерде мүмкүнчүлүк болбосо тексттин таап өзү ырдап, же көркөм окуп берсе да болот.

2-кадам: Мугалим балдардан ким карылар жөнүндө макал билерин сурап, айткан окуучуларды кубаттап турат. Улам айткандарын доскага жазып турса да болот. Мисалы:

Кары билгенди – пери билбейт дейт

Карынын сөзүн капка сал

Карынын сөзү - акылдын көзү

Карынын сөзү - канык, көрсөткөн сөзү - жарык

Карынын сөзү - жамак, жамагы – жашоого сабак

Карынын сөзү кеп болот, калайыкка эп болот

3-кадам: Мугалимдин төмөндөгө аңгемени окуучуларга окуп же айтып берет.

Улууларга мамиле

Улуу адам келсе, анны өзүңдөй өйдө өткөрүүгө, анны тамак менен да, сөз менен да, урмат менен да сыйлоого тийишпиз. Силерден да улуу бир туугандарыңар, туугандарыңар болсо, алардан тез-тез кабар алып барып тургула, куру барбай колдон келген бир назы-немат, же белек ала барсаң андан бетер тигилердин көңүлүн аласың.

Улуу адамдын астында сөз талашпагыла, булкунуп-жулкунбагыла, анын сөздөрүн, насаатын уккула. Улуулар – силерге караганда бул дүйнөгө меймандар. Алар үйгө келсе, жол бошоткула, колуна суу куйгула, тосуп алгыла, атын байлагыла, чыгып кетип жатса, ордуңардан туруп узаткыла, атына мингизгиле, үйдөн чыгаргыла, бут жана сырт кийимдерин кийүүгө жардам бергиле.

Жашы улуу адамдын астында бутуңарды узатып отурбагыла, эгер отурган жерден силерден улуу адамдар сыртка чыгып келерин билсеңер, ордуңардан туруп

чыгарып жибербегиле, эгер тигил киши олтура бер дебесе, кошо чыгып келгиле, улуулардын алдында жамбаштап жатпагыла, алардан мурда тамакка кол узатпай жүргүлө, тамак келгенде ордуңардан ыргып тура калып чыны-табактарды улуу адамдарга алып бергиле.

Улуулардын кеңешин уккула, атайын үйүңөргө чакырып тургула, чоң иш баштаардын алдында улуулардын батасын алгыла, улууларга тил кайтарбагыла, аларга тик карабагыла, акаарат кылбагыла.

Тентектик кылгандар көбөйгөн, же айып кылгандар кармалган айылга башка жактан келгендер «эмне силерде улуулар жокпу» дейт, же «булар улуусун укпаган эл экен» дешет. Бул ошол айыл үчүн, ошол уруу үчүн жеткен уят иш.

Эки адам урушса улууларга барат. Улуулар эмне десе, кичүүлөр аларды угууга, айткандарын аткарууга милдеттүү.

Балдар, жаштар өздөрүнүн жашы улууларды эмне үчүн урматташты жана кандай кылып урматтоону билиши керек. Өздөрү да ошолордой жашка барат, ошондо аларды да кимдир бирөөлөр сыйлашын элестетет.

Улуу муун силер деп канн төккөн, кыйналган, кысталган, эчен кыйынчылык көргөн, уйкусуз түндөрдү баштан кечирген, мамлекет курган. Ошон үчүн алардын бели эңкейип, чачтары түшүп, же кара чачтарын ак аралап, көзүнөн кубат кеткен. Алардын ошол абалын сыйлоо, түшүнүү керек. Айрым жаштар көзү жакшы көрбөгөн энени шылдыңдап койсо, бул бүт карыларды шылдыңдаганы.

Кары кишилер көбү таарынчаак, бала пейил болуп калат, аны түшүнүү керек, алар силерди ар дайым кечире билет, силерди жакшы болсун дейт, силер ошону түшүнүшүңөр керек (*А.Муратов. Аталар сөзү - акылдын көзү. –Б.: 2008, 36-37-бб.*).

4-кадам: «Эмне үчүн карылар үйү пайда болгон? Адамдарга мындай үй зарыл беле?» деген суроолорду ортого таштап, дискуссия өткөрсө да болот.

Үйгө тапшырма: «Карысы бардын ырысы бар» деген темада кыскача дилбаян жазып келишет.

№25 сабак МЕКЕНИМДЕ АЛТЫН КҮЗ

Сабактын максаты:

- окуучулар жыл мезгилдердин ичинен күздүн өзгөчөлүгүн билишет;
- күз берекелерин атай алышат;
- күздөгү аба ырайына мүнөздөмө бере алышат;
- мөмө-жемиштердин ар биринин пайдалуу жактарын айта алышат ж.б.

Сабактын жабдылышы:

Сары жалбырактар, мөмө-жемиштер(алма, анар, жүзүм, жаңгак ж.б.), ватмандар, клей, кайчы, маркер ж.б.

Сабактагы негизги иш-аракеттер:

Диалог, дискуссия, аңгемелешүү, топтордо иштөө.

Сабактын жүрүшү:

1-кадам: Уюштуруу иштери. Каласстагы окуучуларды мугалим 6 топко бөлөт. 1-топ «Алма», 2-топ «Жаңгак», 3-топ «Өрүк», 4-топ «Жүзүм», 5-топ «Дарбыз», 6-топ «Коон» деп аталат. Ар бир топко бирден ватман, бин нече жалбырак, клей, кайчы, маркер берет. Убакытты белгилеп топторго жалбырактардан күз мезгилинин бир көрүнүшүн жана топтун атын чагылдырган сүрөт тартууга тапшырма берет. Окуучулар жалбырактарды кыркып, ватманга жабыштырып, чыгарма жаратыш керек.

2-кадам: Убакыт бүткөндөн кийин топтор өз чыгармаларын жактоого чыгышат. Ар бирине кол чабышып, кубаттап турушат. Эң жакшылары мугалим тарабынан бааланат.

3-кадам: «Күз мезгили силерге эмнеси менен жагат?» деген суроо менен мугалим окуучуларга кайрылат. Окуучулардан жооптор алынып, кызуу талкуу жүрөт.

4-кадам: Мугалим күз жөнүндөгү ырды окуп берет. Окуучулар да көрктүү окушат. Эмне үчүн күздү «жоомарт» деп айтабыз? Деген суроо берсе да болот.

Жоомарт күз

Жоомарт күз берекесин төгүп турат,
Жер эне балдарына белек сунат.
Элимдин курсагы ток бейкутчулук,
Жаш балдар көңүлү шат оюн курат.

Мээримге, берекеге толгон күзүм.
Коон, дарбыз, анар, алма албан түшүм.
Тандырга апам жабат ысык нанын,
Айылды өрдөп кетет ачуу түтүн.

Кочушу толуп кызылга атакем жүрөт кубана,
Жайлата баккан эгиндин түшүмүн жыйнап убара.
Боекчу күзүм баарына жаңы түс берди карачы,
Алтын түс алып заматта өзгөрдү жашыл тукаба.

5-кадам: Улукбек Омокеевдин «Кеч күз» деген ыры менен сабак жыйынтыкталат.

Кеч күз

Кээде ачык, кээде асман түнөрүңкү
Тоо жактан суук тарткан илеп келет.
Күн дагы баштагыдай ачууланбай,
Мемиреп жылуу, салкын нурун төгөт.

Чокулар аппак кардан калпак кийип,
Сарыга алмашылган жашыл кымкап.
Куураган бак башында жалбырактар,
Дирилдеп чакыргансыйт колун булгап.

Тунжурап тиктеп коюп алды жакты,
Аралап бара жатым калың бакты.
Кечээ эле көк шиберди араласам,
А бүгүн кечип барам жалбыракты.

Аппак кар жака көздөй эңкейишип,
Айлана суук тартып барат улам.
Шамалга кайып учкан жалбырактын,
Түшүшүн сугум арта карап турам.

Коңур күз уста белем, бак-даракты
Түркүн түс боекторго боеп койгон.
Күрөңү, кызылы бар, кээси сары,
Кээ бири саргая элек жашыл бойдон.

Үйгө тапшырма: Окуучулар мөм-жемиштер жөнүндө ырларды, табышмактарды жазып, жаттап келишет.

№26 сабак БИЛИМ ТҮГӨНБӨГӨН КЕНЧ

Сабактын максаты:

Окуучулар билимдин адам турмушундагы ролун билишет. Билимдүү болууга шык артып, Ата Мекенди сүйүүгө үйрөнүшөт.

Сабактын жабдылышы:

Доскада “1-сентябрь билим күнү!”, “Дайыма тынчтык болсун!”, “Атажуртум – ыйык турагым” ж.б. маанидеги чакырыктар жазылып турушу керек. Сабак мугалимдин чеберчилигине байланыштуу жабдылат.

Сабактын жүрүшү:

Алгачкы коңкуроо кагылып, окуучулардын жан дүйнөсүн башкача аруу сезим чулгап турган мезгилде өтүлгөн сабак бир өмүр эсте калса керек. Жайы менен эс алып классташтарын, мугалимдерин сагынган окуучулардын жүзүнөн шаттык менен кубанычтын жышааны байкалат. Ар бири өзүн чоң адам катары сезип турушат. Ак мектептин босогосун аттаган окуучуларга алгачкы сабак кандай тартипте өтүлөт? Мына ошол багытта өз тажрыйбабызды бөлүшөбүз.

Мугалим окуучуларды жарык жүз менен тосуп алат. Окуучулар алгач класска киргенде эле доскадагы төмөндөгүдөй ыр саптарын окуп толкундоо сезими пайда болот:

Мектебимди жакшы көрөм баарынан, Эже-агайды эстеп-эстеп сагынам.

Мугалим сабакты “Мен силерди сагындым деген” оюн менен баштайт. Колуна жалтырата жасалган “билим ачкычын” кармап “Мен силерди сагындым. Себеби...” деп бир окуучуга ачкычты тапшырат. Ал окуучу да “мен силерди сагындым” деген сөздү, сагынычтын себебин айтуу менен башка окуучуга тапшырат. Оюн ушул тартипте улана берет. Бул оюн балдардын бири-бирине болгон ынактык сезимин күчөтөт.

Андан соң магнитофондон Кыргыз Республикасынын мамлекеттик Гимни уктурулат. Окуучулар кол чаап отурушат. Сабак мугалимдин куттуктоосу менен башталат.

Мугалим: Балдар, мына силер күткөн билим күнү да кирип келди. Баарыңарды бул майрамыңар менен куттуктайм. Асаманыңар ачык, дилиңер жарык болсун. Билим деңизинде чаалыкпай сүзгүлө. Ата-эненин, мугалимдердин ишеничин актагыла. Илим-билимдин туу чокусун багындырган аалым болгула. Кыргызстандын гүлдөп-өсүшүнө өз салымыңарды кошкула. Кана балдар, ушул касиеттүү Атамекенибизди даңазалаган ыр саптарынан айтып бергилечи. Кайсы акындардын ырларын билесиңер? – деген кайрылуусунан кийин Мекен жөнүндө билген ырларын көркөм окушат.

Мисалы, Алыкул Осмоновдун “Ата Журт” деген ыры.

Атажуртум, тууган элим Мекеним,
Жан кубатым, сүйгөн жерим секетим.
Тоо-ташыңдын, турпагыңдын, сууңдун
Мен көрбөдүм пайдасы жок бекерин.

Тууган жерим атажуртум, бир боорум,

Мен өзүңдүн гүл багыңда төрөлдүм.
Заманыңдын мен ырыстуу акыны,
Дарбыз, коон, жүзүмү бар корооңдун.

Сүйөм сени, сүйгөндүгүм сүттөн ак,
Сени сүйгөн тагдырыма ырахмат.
Өлгөндө да сенин таттуу жытыңды,
Жаткым келет көкүрөккө кучактап.

Мендеги өмүр, меники эмес сеники,
Менин ырым меники эмес элдики.
Ар бир демим, ар бир соккон секундум,
Өзүңдүкү, алар эмес желдики.

Сабактын мындан аркы бөлүгү сынчыл ойломдун стратегияларын пайдалануу менен өтүлөт. Окуучулар “Синквейн” түзүшөт. “Синквейн” француз тилинен алынган. Ал сөздүн мааниси беш сап ыр дегенди түшүндүрөт.

1. Зат атооч (бир сөз)
2. Сын атооч (эки сөз)
3. Этиш (үч сөз)
4. Төрт сөздөн турган фраза же сүйлөм
5. Синоним же маанилеш сөз

Мисалы окуучуларга сунушталган тема Атажурт болсо, төмөндөгүдөй синквейн түзүлүшү мүмкүн.

Атажурт

Ыйык, кооз

Суктантат, тамшандыртат, ыйлатат

Туулган жердин топурагы алтын

Атамекен

Окуучулар иштеп жаткан учурда магнитофондон Темир Назаровдун аткаруусундагы “Туулган жер” аттуу ыры уктурулат. Окуучулар түзгөн синквейндерин кезек менен окушат, ар бир окуучу кол чабуу менен кубаттоого алынат.

Андан соң “Сүрөттөр көргөзмөсү” деген сабактын бөлүгү башталат. Мында каананын ар кайсы жерине илинген Кыргызстандын кооз жерлери, тарыхый инсандарынын сүрөттөрүн көрүп чыгышат. Ар биринин тушуна токтолуп ал сүрөт жөнүндө билген маалыматтарын айтышат. Бири-биринин оюн толукташат. Класста кеңири талкуу жүрөт. “Манас” эпосуна да токтолуп, окуучулар Манастан үзүндү айтышат.

Герб, туу жөнүндө да түшүнүк берилет. Кыргызстандын картасы окуучуларга көрсөтүлүп, жайгашкан аймагы, каада-салты, үрп-адаты, тили жөнүндө да айтылат. Мамлекеттик тил гимни уктурулат.

Окуучулар сабактын акырында “Мен Кыргызстандын келечегин кандайча элестетем?” деген темада беш мүнөттүк эссе жазышат. Сабак “Кыргыз көчү” деген күүнү уктуруу менен аяктайт.

№27 сабак

АЛТЫНДАН АРТЫК АККАН СУУ

Сабактын максаты:

Суунун адам жашоосундагы зарылдыгын түшүнүшөт. Агын сууну булгабоого, ысырап кылбоого үйрөнүшөт. Акын-жазуучулардын суу жөнүндө жазган чыгармаларынан мисал келтире алышат. «Суу жашоонун – негизги булагы» деген сөздүн айланасында кеп козгошот.

Сабактын жабдылышы:

Көлдөрдүн, дарыялардын, кургап чөлгө айланган жерлердин сүрөттөрү, ватмандар, түстүү маркерлер, Жеңижоктун «Аккан суу» ырынын ырчылардын аткаруусундагы тексти, магнитофон.

Сабактын жүрүшү:

Сабактын башында окуучуларга магнитофондон «Аккан суу» ыры (кайсы варианты болсо да) уктурулат. Андан соң доскадагы ватмандын ортосуна «Суу» деп жазып, окуучулардан ар түрдүү пикирлер алынат. Алардын айткандары кластер катары ватманга түшүрүлөт. Бардыгы өз ойлорун айтып бүтүшкөндөн кийин ар бир пикирге токтолуп, класста талкуу уюштурулат. Жыйынтыгында сууну үнөмдүү пайдалануу, таза сактоо жөнүндө сунуштар иштелип чыгат. Окуучулардын түшүнүгүн калыптандыруу үчүн төмөндөгү материалды мугалимдерге пайдаланууга сунуштайбыз.

Суу деген эмне?

Биз, суу көп болгондуктан, бул маселенин үстүндө ойлонуп да койгубуз келбейт. Мектепте гана суу, суутек менен кычкылтектин кошулмасы, анын химиялык формуласы H_2O деп окуганбыз. Мындан башка суу жөнүндө эч кандай түшүнүгүбүз жок. Окумуштуулар 1783-жылы суутекти күйгүзгөндө суу пайда болорун байкашкандан тартып суунун азыркы учурдагы формуласы 1805-жылы Гумбольдт менен Гей Люссак тарабынан иштелип чыккан. Илимий маалыматтар боюнча суутектин ар түрдүү изотоптору – дейтерий, перитий бар. Булар суунун сапатын аныктайт. Таза суу ар дайым жеңил суунун аралашмасы болуп эсептелет, анда оор жана өтө оор суунун аралашмасы эң эле аз санда. Суунун түзүлүшү жана чыныгы жаратылыш аягына чейин изилденип бүтө элек, бирок биз, суу жашоонун бирден-бир булагы болгондуктан, ага сарамжалдуу мамиледе болууну унутпашыбыз керек. Бардык жандуу нерселердин жарымынан көбү суудан турат. Төрөлгөнүнө үч күн болгон наристе 97 пайыз, сегиз айлык бала 81 пайыз суудан турат. Ал эми салмагы 70 кг.чоң кишинин денесинде 65-70 пайыз суу бар, же анын денесинин 45-50 кг. суудан турат. Ал түгүл микроорганизмдердин да 50 пайызы суу. Тамак аштардан эң эле суусу көптөр (95%) салат, бадыраң, шпинат, цикорий, спарна. Капустада, помидордо, жашыл буурчакта, козукарында 90%, алмурутта, алмада 85%, картошкада 80% суу бар. Мөмө-жемиштердин, жашылчалардын составындагы суу адамдын организминде жагымдуу таасир этип, ар түрдүү суусундуктарга Караганда чаңкоону жакшы кандырат.

Биздин республикада канча суу бар?

Муздардын эришинен ачык жерде суу көлмөлөрү жана жер астындагы суулар пайда болот. Жер астындагы суулардын жалпы саны суткасына 30,0 млн. кубометрди түзөт. Кыргызстандагы жер үстүндөгү суулар жалпы суунун 4,4

пайызын түзөт. Алардын жалпы аянты 6836 км. Эң эле узун дарыя деп эсептелген Нарындын узундугу 535 км, Чүй 224 км, Чаткал 205 км. Республика боюнча 1932 көл бар. Алардын эң чоңдору – Ысык-Көл – 6236 кв.км, Соң-Көл – 275 кв.км, Чатыр-Көл – 175 кв.км.

Иче турган суунун сапаты

Башка өлкөлөрдөй эле, Кыргызстанда да иче турган суу тартыштык кылат, бул айрыкча түштүк регионуна тиешелүү. Борбордоштурулган суу менен камсыз кылуу республиканын калкынын 30 гана пайызын камтыйт, негизинен алар – Бишкек жана башка чоң шаарлар. Суу түтүктөрүнүн тармагы айрыкча айыл жерлеринде таптакыр иштен чыккан, ошон үчүн ал жерлерде иче турган таза суу менен камсыз кылуу чоң маселеге айланып отурат. Калктын калган бөлүгү өзөндөрдүн, арыктардын сууларынан пайдаланышат.

Суулардын булганышы өнөр жай, айыл чарба ишканаларынан агып чыккан кир суулардан да болуп отурат. Аларда уу химикаттар, минералдык жер семирткичтердин калдыктары, ар түрдүү таштандылар бар. Биздин шаарларда жана айылдарда бүгүнкү күндүн кадимки көрүнүшүнө айланган тоодой үйүлүп жаткан таштандылар, акыр-чикирлер, жер үстүндөгү суулардай эле, жер астындагы сууларды да булгайт. Булганган суу, албетте, ар түрдүү инфекциялык ооруларды пайда кылат. Официалдуу маалыматтарга Караганда, көпчүлүк учурларда мындай инфекциялык оорулардан беш жашка чейинки балдар көз жумушат. Оорулардын 70 пайызы дизентерия, сальмонеллез, вирустук гепатит болуп эсептелет.

Ар түрдүү маалыматтарга караганда, Кыргызстандын калкынын 1,4 пайыздан 30 пайызга чейинкиси таза суудан пайдалана алышпайт.

Сууга сарамжал мамиле керек

Жер шарынын калкы өтө ылдам темп менен көбөйүп, ошону менен бирге сууга болгон талап да жогорулоодо. Сууга болгон тартыштык бардык жерде, айрыкча суу менен камсыз кылууга каражаты, квалификациялуу жумушчу күчү жетишпеген жарды, жаңыдан өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдө өтө катуу сезилүүдө. Мындай өлкөлөрдүн калкы жалпы жер шарынын калкынын дээрлик жарымынан көбүн түзөт. Азыр сууга болгон талапты канааттандыруунун жолдорун табуу үчүн кеңири изилдөөлөр жүргүзүлүп жатат. Мунун бир жолу болуп мындуу абанын мүмкүнчүлүгүн пайдалануу эсептелет. 20-кылымдын башталышында ушул максатта майдаланган акиташ жайгаштырылган 13 пирамида курулган. Алардын бийиктиги 10 метрге, узундугу 30 метрге жеткен. Окумуштуулар аларды абадан сууну бөлүп алуу үчүн орнотушкан. Мындай курулуштар мындан эки миң жыл мурун эле Феодесия шаарын суу менен камсыз кылып, аба кудуктары деп аталган. Мындай курулуштарды толугу менен калыбына келтирүү азыркы шартта мүмкүн болбой калды.

(Жума Мамбетовдун «Шоокум» журналындагы материалынан пайдаланылды. 2006-жыл, ноябрь-декабрь)

№28 сабак

ТУУРА ТАМАКТАНУУ – УЗАК ЖАШООГО ӨБӨЛГӨ

Сабактын максаты:

Окуучуларга туура тамактануунун эрежелерин үйрөнүшөт. Тамактын адам жашоосундагы, ден соолугунун чың болушундагы салымы жөнүндө билишет. Узак жашоонун сыры туура тамактанууда экендигин түшүнүшөт.

Сабактын жабдылышы:

Жашылчалар, жер жемиштер, ар түрдүү тамактардан аз-аздан дасторконго коюлат. Тамактануу, даам жөнүндөгү макал-лакап, учкул сөздөр жазылган лозунгдар.

Сабактын жүрүшү:

Мугалим окуучуларга «Жакшы көргөн тамагыңарды атагыла» деп кайрылат. Ар бир окуучу жактырган тамагын атагандан кийин мугалим тамак-аштын адамдар үчүн зарылдыгын, туура тамактануу эрежеси бар экендигин айтып берет. Ал үчүн төмөндөгүдөй даяр текстти да пайдаланса болот:

Тамактануунун так эрежеси барбы?

Кыргыздар туура тамактанууга көп деле көңүл бурушпагандыктан, улгайган курактагылардын тамак сиңирүү органдары ооруга көп чалдыгарын дарыгерлер баса белгилеп жүрүшөт. Ал эми туура тамактануу өмүрдүн узак болушуна, ден соолуктун чың болушуна өбөлгө түзөт эмеспи. Тамак адамга күч-кубат гана бербестен, анын жашоосунун ажырагыс факторлорунун бири болуп саналат. Тамактанууга жапондор өзгөчө көңүл буруп, ал тургай, бул тууралуу мыйзам да кабыл алышкан. Аларда көбүнчө сууга бышкан күрүч абдан бааланат. Ал эми Африкадагы айрым улуттарда курт-кумурска башкы сыйлуу тамак катары саналат. Италияда болсо кыргыздар үчүн анча маанилүү болбогон «макарон» эң сыйлуу даам болуп эсептелет. Бирок жапондор же башка улуттар жеген тамак-аштар кыргыздарга таптакыр эле жакпай калышы мүмкүн. Анткени, ар бир калктын өзүнүн ашказанына жаккан улуттук тамак-ашы болот. Эжигей, курут, жуурат, каттама сыяктуу түпкү тамак-аштарыбызды азыр күнүмдүк турмушта кеңири колдонбосок да, бешбармакты дайыма эле жасап жүрөбүз. Негизинен Кыргызстандын түндүгүндө өткөн аш-тойлордо бул сыйлуу тамак сөзсүз даярдалып жүрөт.

Кечки тамактан кийин дароо жатууга камдануу туурабы?

Адам канчалык көп иштесе, ошончолук тамактанышы керек деген принцип бар. Бул принципти айылда жашагандар көбүрөөк пайдаланса болот. Шаардыктар көп учурда аз кыймыл-аракет жасагандыктан, көпчүлүгү жаш кезде эле толуп кетишет.

Дүйнөдөгү бардык диетологдор кечки саат алтыдан кийин желген тамак өтө зыяндуу деп жүрүшөт. Ал эми биздин ата-бабаларыбыз тамактын күчтүүсүн кечинде жеп-ичишкен эмеспи. Америкада болсо калктын 47 пайызы кечкисин кубаттуу тамак-аш ичишет. Бул – туура эмес. Кечки тамакты иче салып эле жатууга кам урган жарабайт, жатардагы оокат уйкуга эки саат калганда ичилгени оң, эң акыркы тамакты кечки саат сегизде ичүү абзел. Ал эми туура тамактангысы

келгендер төмөнкү эрежени эске ала жүргөнү оң. Күнүмдүк рациондун 25 пайызын эртең мененки тамак, 45 пайызын түшкү тамак, калган 35 пайызын кечки тамак түзгөнү эң пайдалуу. Бул тамактануунун экинчи принциби. Үчүнчү принципке тамакты аздан жеп жана түрлөп ичсе жакыш сиңет деген эреже ылайык. Тамакты майдалап чайнап жесе, ашказанга сиңимдүү болот. Бул ыкма – ашказан ооруларынын алдын алуучу, адамды толуп кетүүдөн сактоочу бирден бир курал. Качан тамакты шашып-бушуп, майдалабай жегенде, табити тартпай турса да, жөн эле курсак тойгузуу үчүн ичкенде, тамак сиңирүү органдарына күч келип, ошондон улам ар кандай жара оорулары пайда болушу мүмкүн. Кийинки принцип тамак-аштын температурасына байланыштуу. Көп учурда айылдагы жеңелерибизи, апаларыбыз самоорду шарактата кайнатып, ысык чайдан ырахаттана уурттаганды жакшы көрүшөт. Бирок, алдыга келген биринчи тамакты же сунулган чайды 65-75 градустан жогорку температурада ичкенибизде, кызыл өңгөчтө, ашказанда ар кандай даражадагы күйүктөр пайда болуп, бул кийин ушул органдык шишик ооруларына чалдыктырышы мүмкүн.

Жаштыктын деми жашылча-жемиштер менен мөмө-чөмөлөрдө...

Өзбек эли чайканаларда чайды аз-аздан куюп, суутуп алып ичишет. Ал эми мурутунда муз тондурган карандай суук делген Сибирде жашагандар чайды жайык тарелка өңдөнгөн атайын идиштерге куюп, суутуп ичишет экен. Ошондуктан, чайга сүт же каймак куюп ысыгын кетирип, тамакты болсо бир аз суугандан кийин ичүү да тамактануу эрежелерине кирет. Куурулган тамактар боорго күч келтиргендиктен, көп учурда сууга бышырылган азыктар ден соолукка пайдалуу. Куурулган этти өзгөчө жатарда жебеш керек. Бир аптада төрт гана жолу эт жеген туура. Тузду да ашыкча пайдаланууга болот. Мисалы, чоң кишинин күнүмдүк керектөөсүнө 6 грамм эле туз жетиштүү.

Дүйшөмбү күнү тамактын курамында жалаң сүт, айран сыяктуу азыктар болгону дурус. Шейшембиде эт аралаш тамак жеген туура. Тамактын курамында 100-150 грамм эт болгону жетиштүү. Шаршембиде жер-жемишти жеген пайдалуу. Картошка, сабиз, чамгыр, кызылча, капуста, болгар калемпири жана башка ар түрдүү жашылчалар микроэлементтерге жана витаминдерге өтө бай. Жайында жана күзүндө жемиштин түрлөрүн болушунча жеп-жеп алыш керек. Бейшембиде, колдон келсе, балык жеген жакшы. Калган күндөрү адам өзү каалагандай тамактанса болот.

Биздин эл колдо бар тамагын ичип-жеп, ошого эле кайыл болуп көнгөн. Бирок, ошол тамак-ашты да түрлөп, мүнөздөп ичсе болорун элес албайт. Албетте, азыр жакыр турмуштун айынан алыскы айылдарда жалаң нан менен, карандай чай менен отурган үй-бүлөлөр да бар. Бирок «алма быш, оозума түш» деп жамбаштап жата бербей, ээн жаткан бакчага ар кандай мөмө-чөмө өстүрүп, же болбосо картөшкө, капуста, буурчак сыяктуу жашылчаларды эгип, терген түшүмүн пайдаланып, организмдин күнүмдүк рационун толтурууга неге болбосун? Дегинкиси, дүйнөнүн эч бир жеринде идеалдуу тамактануу дал ушундай болот деген так эреже иштелип чыккан эмес.

(Гүлнур Жумалиеванын «Шоокум» журналындагы материалынан пайдаланылды. 2007-жыл, Бирдин айы)

№29 сабак **КАРГЫШ АЛБАЙ, БАТА АЛ!**

Сабактын максаты:

«Жамгыр менен жер көгөрөт, бата менен эл көгөрөт» деген макалдын маанисин түшүнүшөт. Окуучулар бата алууга, ар дайым бирөөнүн ыраазычылыгын угууга үйрөнүшөт. Каргыштан коркууга, качууга аракет жасашат. Батанын адам турмушундагы, диний түшүнүгүндөгү ролун билишет.

Сабактын жабдылышы:

Ар түрдүү баталардын тексттери, ватмандар, меркерлер.

Сабактын жүрүшү:

Мугалим окуучуларга «Ким бата бере алат?» деген суроо менен кайрылат. Бата берүүнү каалаган окуучуларга мүмкүнчүлүк берилип, батасын угуп жалпы класстагы окуучулар алакан жайып бата кылышат. Андан соң балдарга батаны түрлөргө бөлүү жөнүндө тапшырма берилет. Ватмандарга жазылып доскага илинет.

Бул жөн гана айтылган сөз дебe

Элибизде «Жакшы сөз жан эргитет, жаман сөз жан кейитет», «Жакшы сөз – жарым ырыс», «Дубада – батада күч бар», «Жамгыр менен жер көгөрөт, бата менен эр көгөрөт», «Улуулардын батасын ал», «Бир нерсеге чечим чыгарардан мурда ойлон», «Жаштын тилегин берет», «Жети өлчөп, бир кес», «Айтылган сөз – атылган ок, кайра алалбайсың», «Бир нерсени тилээрден мурда ойлонуп, анан тиле, тилегиң жүзөгө ашса, өкүнүп калба», «Бир сөз бар – иш бүтүрөт, бир сөз бар – баш кестирет», «Бычак жарасы бүтөт, сөз жарасы бүтпөйт», «Жүрөгүнүн үшүн алуу», «Оозуна келгенди оттоо», «Ойлор чындыкка айланат» ж.б.у.с.сөздөрдү көп эле угуп жүрөбүз. Бирок, бул сөздөрдүн төркүнүнө, айтылган күчүнө толук кандуу маани бербейбиз, булардын күнүмдүк жашообузда өтө маанилүү экенин, тилекке каршы баарыбыз эле этибарга ала бербейбиз. Бир ой акырындап сөзгө айланат. Сөз сүйлөмгө, сүйлөм болсо дайыма айтып жүргөн төл сөзгө айланат. Ал акырындап адат болуп, мүнөзгө өтөт. Мүнөз болсо биздин тагдырыбызды белгилейт. Башкача айтканда, оюбуз кандай болсо (оң же тескери, жакшы же жаман), тагдырыбызды да өзүбүз ошондой белгилеп алышыбыз мүмкүн. Ойго батып жыйынтыкка келүүдөн мурда, ал ойду талдап көрүү зарыл. Кийинки сөз күнүмдүк турмушта колдонулуп келген сөздөрдүн, анын ичинен алкыш жана каргыш сөздөр тууралуу болмокчу.

«Ойноп сүйлөсөң да, ойлоп сүйлө»

Эзелтеден ата-бабаларыбыз жогоруда айтылган макалдар менен бирге «Ойноп сүйлөсөң да, ойлоп сүйлө» деген сөздөр аркылуу ар бир айткан сөзүбүзгө этият мамиле кылуубуз зарылдыгын эскерттип келишкен. Себеби, жаштар улуулардан бата алып, анан гана олуттуу ишке белсенишкен. Бата аркылуу ишинин оңуна чыгарына ишенишкен. Сөздө жана ойдо энергия бар. Эч болбосо, ар түрдүү динге ишенген, алардын ичинен такыбалык даражага жеткен кишилерден сураганда, алар да сөздүн күчүн – касиетин тастыкташат. Айрыкча, жекече психологиялык өнүгүү тууралуу эмгектерде (ийгиликке жетүү, бактылуу болуу, ден соолугун чыңдоо, дос табуу, ишин сүйүү, кишилер менен жакшы мамиледе болуу ж.б.), чыгыш философиясына таандык китептерде, ойлонуу күчүн колдонуу боюнча

булактарда сөздүн жана ойдун күчү тууралуу абдан көп мисалдар берилген. Адамдын жекече өнүгүү психологиясы тууралуу көптөгөн эмгектерди жазган Дэйл Карнеги «Дос табуу өнөрү» китебинде: «Тилек тилеп жатканда этият болуңуз, жүзөгө ашып, чындыкка айланса, өкүнүп калбаңыз», - деп эскерет.

Биздин бабаларыбыз илгертен жакшы нерселерди ойлогула, «кудай ниетиңе жараша берет» дешчү. Же болбосо, элибизде айтылып келаткан «пейил оңолмоюнча, киши оңолбойт» же «заман оңолбойт» деген сөздөр да тегин жерден чыкпаса керек. Киши кандайдыр бир нерсеге ишенсе, ошол нерсе боло турганын психология, жекече өнүгүү боюнча жазылган китептерден окуп жүрөбүз. Дайыма иштеринин тескери боло турганын ойлоп коркуп, ошол ойду дайыма жадында сактап жүргөн кишинин ишинин жыйынтыгы ийгиликсиз болушу ыктымал.

Бул жерде биз дайым күбө болуп, калк арасында айтылып жүргөн тилибиздеги кээ бир каргыштарга токтолгум келет. Көбүнчө айылдагы энелер балдары тил албай ойноп кетип, үйдөгү иштер жасалбай калган учурда, же абдан ачуусу келгенде балдарын каргап шилегенин байкайбыз. Ал каргыштарда эмнелер айтылат? Азыркы балдарды же башкаларды каргап жаткан адамдар сөздүн күчүн билбегендей сезилет. Себеби, балдардын ошол өзү каргаган абалга туш болгонун көз алдына элестетип көрсө, балким, антип айтмак эмес. Кыргыз тилинде колдонулган каргыштарга көңүл бурсак, ар бир органдын жапа чегиши, ал органдын ээсинин азап тартышы, түрдүү оору-сыркоо, кыйынчылык тартуусу тиленет экен. Анысы аз келгенсип, адам каза болгондон кийин да «көрүндө өкүрүүсү, кепини күйүүсү...» ж.б. оор каргыштар колдонулат экен. Мисалы, «бооруңа жара чыккыр», «өтүң айрылгыр», «мойнуң үзүлгүр» ж.б.

Батанын күчүнө ишенүү сыяктуу эле, каргыштын күчүнө ишенүү да ошончолук маанилүү. Эмнеге элден бата алуу аркылуу кээ бир жүгүбүз жеңилдеп, ишибизди, ден соолугубуздун оңолоруна ишенебиз да, каргышка ишенгибиз келбейт же ага көңүл бурбайбыз?

(Кадиян Бообекованын «Шоокум» журналындагы материалынан пайдаланылды. 2008-жыл, январь айы)

№30 сабак
КАЛП АЙТУУ, ЖАЛАА ЖАБУУ,
АЛДАМЧЫЛЫК

Сабактын максаты: Балада калпычылык кичинекейинен калыптанат. Ал кээ бир ата-энелердин орой, баланы кагып-силккен, уруп жиберген катуу мамилесинен улам болот. Бала коркконунан калп айтууга бара баштайт. Анан калпычылыкка өтөрү, аны адат кылары талданат. Мындан арылуунун жолу көрсөтүлөт. Алдамчылык ишеничти кетирет, жалаа жабуу адамды сыздатат. Ак жүр, ар нерсеге так жүр.

Сабактын жабдылышы: Адеп китеби, ватман ж.б.

Сабактын жүрүшү:

Мугалим окуучуларды класстын санына жараша үч топко бөлүштүрөт. Ар бир топ берилген убакыттын ичинде “Калп” даярдашат. Белгиленген убакыттан соң, ар бир топ даярдаган калпын айтышат. Класс жалпы талкуулашат.

Мугалимдин сөзү:

“Калптын казаны кайнабайт”, “Калп айткан адам жарыбайт” деген макалдар калк арасында эбактан бери эле жашап келет. Бул макалдарда камтылган ой, калпычылыктын жаман сапат экендигин айгинелейт. Бала калпычылыкты кичинекей кезинен эле үйрөнө баштайт. Себеби, кандайдыр бир туура эмес иш жасап, ата-энесинин урушунан коркуп калп сүйлөйт. Ошентип бул сапат билинбей калыптана берет. Төмөндөгү окуя да ушуга байланыштуу.

Бир күнү Болот менен Эрбол үйдө жалгыз калышты. Алардын апасы тойго кетти. Болот Эрболдон эки жаш улуу. Ал жети жашта. Эрбол экөө таякеси сатып келип берген оюнчук “КАМАЗ” менен ойноп жатышкан. Болот аны сындырып алды. Апасы тойдон келип, сынган оюнчукту көрүп, Болоттон:

-Балам, оюнчукту ким сындырды? – деп сурады. Коркуп кеткен болот:

-Эрбол сындырды – деп калп айтты. Апасы күлүмсүрөп Эрболду кучагына алды да:

-Эрболума тойдон момпосуй алып келдим, - деди. Ызасына чыдабаган Болот:

-Эмне үчүн? Ал машинаны сындырып салбадыбы? Мен сындырбасам деле мага момпосуй бербейсизби? – деди.

-Жок. Эрбол машинаны сындырганы үчүн момпосуй берем! – деди апасы. Апасынын бул сөзүнө таң калган Болот:

-Апаке, машинаны мен сындыргам. Мага момпосуй бериңизчи – деди. Апасы күлүп:

-Мына, уулум! Калп баары бир билинип калат! Андыктан, калп айтпай жүргүн – деди.

Көрдүңөрбү балдар калп канчалык жашырба, баары бир билинип калат. Калп айтканга көнүкпө, чынчыл болууга аракет кыл.

Алдамчылык менен жалаа жабуу да терс сапаттардан. Алдамчылык – жалган менен эриш аркак. Адамдардын бири-бирине болгон ишеничин кетирет. Адамдык сапаттын жоголушуна алып келет. Ал эми жалаа жабуу эң жийиркеничтүү сапат. Жабыркатат, жүрөктү сыздатып адам турумушун жагымсыз нукка бурат. Алдамчы,

жалаакор адамдарды жек көрөлү, өзүбүдөн бул сапаттарды алыс айдайлы. Ак, ар нерсеге так жүрөлү.

Калп айтуунун кесепети

Досторум, силерге мектеп турмушунан кызыктуу бир окуяны айтып берүүнү чечтим. Мектепте окуп жүргөнүбүздө мугалимдерибиздин үй тапшырмасын аткара албай калганда, ар кандай шылтоолорду айтып, аларды алдаганга аракет кылган окуучулар көп кездешет. Бир жолу мен да ошондой акыбалда калып, экинчи калп сүйлөбөс болдум.

Мен анда 6-класста окуур элем. Биздин мектепте тартип катуу болчу. Бир күнү биология сабагынан Акылай эже биздин класска жан-жаныбарлар жөнүндө кызыктуу сабак өтүп, андан соң бардыгыбызга кийинки аптада курт-кумурска, өсүмдүктөрдөн гербарий жасап келүүбүздү үй тапшырма катары берди. Эгер аны аткарбасак аябастан туруп, дароо “2” кое турганын да алдын ала эскертип койду.

“Макул” деп сөз бергенибиз менен кийинки аптага чейин көпчүлүгүбүз эжейдин тапшырмасын унутуп коюптурбуз. Бир эле Айсулуу деген эң жакшы бааларга окуган кыз эже айткан күнү эле кооз гүлдөрдү, көпөлөктөрдү кармап, аларды бир жумадан бери кургатып келиптир. Акылай эже Айсулууга ыраазы болуп, дароо “5” койду, а калгандарына жини келип “2” коюп салды. Эң коркунучтуусу ал күнү мектеп боюнча линейка бар болучу. Андыктан, мага кезек келгенде эжеге даярдап койгон гербарийимди үйгө унутуп койдум деген шылтоону айта салбасмынбы. Эже мага жинденген жок, жай гана “Андай болсо, үйүң жакын эле, 15 минуттун ичинде барып алып кел,” - деп сабактан бошотуп койду.

Кызыктын баары ошондо башталды. Мектептен чыгаарым менен үйгө чуркап барып, бир кичинекей кагаз куту таап, анын ичине пахта салдым. Огороддон талаа чөптөрүн жана он чакты чегирткелерди кармап, кутунун ичиндеги пахтага жайгаштырып, шашылган бойдон мектепке кайттым. Акылай эже кутуну ачканда баягы менин чегирткелеримдин бардыгы секирип кетишти, а огороддон алынган чөптөр талаа чөбүндөй болбой эле бүрүшүп, соолуп калыптыр. Класстагы “2” алгандар да, “5” алгандар да, эжейим да менин жоругума боору катканча күлүштү. Ошондо биринчи жолу, жана башкалардан өзгөчө айырмаланган “2” менен курдаштарымдын арасында уят болгом. Ушундай окуядан кийин үй тапшырмаларымды берилген күнү эле аткарууга, эч кимге калп сүйлөбөгөнгө өзүмө-өзүм сөз бердим.